

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Θανάσης Κωσταβάρας: Η ζωή και το ποιητικό του έργο

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Σταυρούλας Α. Μακροπούλου

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών
Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, 2021

A.M: 1013202104007

ΕΠΟΠΤΡΙΑ

Ελένα Κουτριάνου

Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Καλαμάτα, 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»

(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Θανάσης Κωσταβάρας: Η ζωή και το ποιητικό του έργο

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Σταυρούλας Α. Μακροπούλου

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών
Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, 2021

A.M: 1013202104007

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κουτριάνου Ελένα: Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (επόπτρια)

Καραβία Παναγιώτα: Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Γρηγοροπούλου Μαρίνα: Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Καλαμάτα, 2023

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Τα πρώτα χρόνια της ζωής του και η ενασχόληση με την ποίηση	7
Κεφάλαιο 2: Μεταπολεμική ποίηση, «ποίηση της ήττας» και επανερχόμενα θέματα στην ποίηση του Κωσταβάρα	10
2.1 Μεταπολεμική ποίηση	10
2.2 Η «ποίηση της ήττας» και η θέση του Κωσταβάρα για τον όρο αυτό.....	12
2.3 Επανερχόμενα θέματα στην ποίηση του Κωσταβάρα	19
Κεφάλαιο 3: Κυρίαρχοι θεματικοί άξονες και μοτίβα	24
3.1 Οι πολιτικές θέσεις του Θανάση Κωσταβάρα.....	24
3.2 Η ερωτική ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα	33
3.3 Η φύση ως κύριο θεματικό μοτίβο στην ποίηση του.....	40
Κεφάλαιο 4: Ο φόβος στην ποίηση του Κωσταβάρα.....	45
4.1 Το αίσθημα του φόβου στο έργο του Θανάση Κωσταβάρα.....	45
4.2 Η δύναμη της ποίησης απέναντι στο φόβο και την απελπισία.....	49
Κεφάλαιο 5: Κριτική στο έργο του Κωσταβάρα	53
Συμπεράσματα	57
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	58
Περίληψη	63
Abstract.....	64

Πρόλογος

Ύστερα από την ολοκλήρωση των δύο ακαδημαϊκών εξαμήνων του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία: Ειδίκευση Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία» ξεκίνησε η έρευνα μου για τον ποιητή της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς Θανάση Κωσταβάρα. Το συγκεκριμένο θέμα μου το πρότεινε η επόπτρια μου κυρία Κουτριάνου και από την αρχή με ενθουσίασε καθώς δεν είχα μελετήσει σε βάθος το ποιητικό έργο και τη ζωή του.

Αρχικά ξεκίνησα με την αναζήτηση βιβλιογραφίας τόσο στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Καλαμάτας όσο και στην βιβλιοθήκη που διαθέτει η Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών ενώ μεγάλη ήταν και η συμβολή των παλαιοπωλείων στη μελέτη των ποιητικών συλλογών που δεν κατάφερα να βρω στις βιβλιοθήκες. Ακόμη η Λαϊκή Βιβλιοθήκη της Καλαμάτας με βοήθησε στην ανεύρεση αρκετών ποιητικών συλλογών, όπως επίσης και ορισμένες διαδικτυακές πηγές.

Διαβάζοντας κάποιες από τις συλλογές του ποιητή ένιωσα ήδη από την αρχή πως είχα πολλά να μάθω για την ποίηση του. Επιπλέον το γεγονός πως η περίοδος που έζησε ο ποιητής ήταν μια τόσο ταραγμένη περίοδος, με πολλά πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα, μου έδωσε τη δυνατότητα να εμβαθύνω περισσότερο.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επόπτρια μου κυρία Ελένα Κουτριάνου για τις πολύτιμες συμβουλές και την καθοδήγηση, καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου, καθώς επίσης και το προσωπικό στη βιβλιοθήκη Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών όπως επίσης και το προσωπικό της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας και της Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας. Τέλος ευχαριστώ θερμά τους φίλους μου και την οικογένεια μου για την αμέριστη στήριξη και συμπαράσταση όλο αυτό το διάστημα της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία μελετά τη ζωή και το ποιητικό έργο του Θανάση Κωσταβάρα, ενός ανθρώπου που πέρασε αρκετά δεινά κατά την περίοδο του πολέμου και που προσπάθησε να τα καταγράψει στην ποίησή του. Πέντε είναι τα κεφάλαια που συνθέτουν τη διπλωματική αυτή εργασία. Κάποια από αυτά χωρίζονται και σε επιμέρους ενότητες.

Στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφεται η ζωή του ποιητή από τα παιδικά του χρόνια μέχρι και τα χρόνια κατά τα οποία εξορίστηκε και φυλακίστηκε στη Μακρόνησο. Στη συνέχεια γίνεται επιγραμματική αναφορά των ποιητικών συλλογών που εξέδωσε και των θεμάτων που τον απασχολούν στην ποίηση του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για την μεταπολεμική ποίηση. Εκεί αναλύεται ο όρος της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, παρουσιάζονται οι εκπρόσωποι της ενώ παράλληλα αναφέρεται και η επιρροή από τα γεγονότα του πολέμου που ώθησε τη γενιά αυτή στη συγγραφή των ποιημάτων τους. Έπειτα σχολιάζεται ο όρος «ποίηση της ήττας», αλλά και η θέση του Θανάση Κωσταβάρα και άλλων ποιητών για τον όρο αυτό. Τέλος στο κεφάλαιο αυτό περιγράφεται και η θεματολογία την οποία επιλέγει για τα ποιήματα του ο Κωσταβάρας.

Στο τρίτο κεφάλαιο μελετώνται οι πολιτικές θέσεις του ποιητή και ο τρόπος με το οποίο επηρέασαν μέρος της ποίησής του. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο ποιητής είχε ζήσει σε μια εποχή κατά την οποία η πολιτική κατάσταση στη χώρα ήταν δεινή, με διώξεις και φυλακίσεις, γεγονότα που βίωσε και ο ίδιος ο Κωσταβάρας αφού εξορίστηκε και βασανίστηκε μαζί με άλλους συντρόφους του. Η παραμονή του λοιπόν στην εξορία στάθηκε η αφορμή για να δημιουργήσει τις πρώτες του ποιητικές συλλογές μέσα στις οποίες περιγράφει γεγονότα που βίωσε ο ίδιος αλλά και οι σύντροφοι του. Παράλληλα με τη μελέτη παρουσιάζονται αποσπάσματα ποιημάτων του. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια ανάλυσης της ερωτικής ποίησης του Κωσταβάρα. Εκεί σκιαγραφείται η αλλαγή του τρόπου γραφής του ποιητή και φανερώνεται ο έρωτας προς την αγαπημένη του σύζυγο Αγγελική όπου αφιέρωνε και όλα τα ερωτικά του ποιήματα. Αυτός ήταν και ο λόγος της επιλογής ανάλυσης της ερωτικής του ποίησης, το γεγονός δηλαδή ότι η σύζυγος του κυριαρχούσε σε όλα του τα ποιήματα. Επιπλέον μελετάται το θεματικό μοτίβο της φύσης που χρησιμοποιείται από τον ποιητή για τη δημιουργία των ερωτικών του ποιημάτων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται το συναίσθημα του φόβου το οποίο υπάρχει σταθερά σε όλη την ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα ενώ παράλληλα παρουσιάζονται αποσπάσματα ποιημάτων του που το αποδεικνύουν. Εν συνεχεία γίνεται προσπάθεια ανάδειξης της δύναμης της ποίησης απέναντι στην απελπισία και τον φόβο του ποιητή. Εκεί δηλαδή όπου ο Κωσταβάρας καταφεύγει για να γαληνεύσει η ψυχή και το μυαλό του.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρατίθενται κάποιες από τις κριτικές που έγιναν στο έργο του ποιητή. Πολλές από αυτές τις κριτικές αναφέρονται συνολικά στο έργο του Κωσταβάρα ενώ άλλες επικεντρώνονται σε συγκεκριμένη θεματική. Μίλησαν λοιπόν αρκετοί κριτικοί, δοκιμιογράφοι αλλά και ποιητές για την ερωτική του ποίηση και για την «ποίηση της ήττας», ενώ κάποιοι επικεντρώθηκαν στα τραγικά γεγονότα που βίωσε κατά τη διάρκεια του πολέμου και σχολίασαν το ποιητικό του έργο κατά την περίοδο εκείνη.

Κεφάλαιο 1: Τα πρώτα χρόνια της ζωής του και η ενασχόληση με την ποίηση

Ο Θανάσης Κωσταβάρας γεννήθηκε στην Ανακασιά Βόλου στις 14 Σεπτεμβρίου του 1927. Σε πολύ μικρή ηλικία, μόλις στα δεκαπέντε του έτη, προσχώρησε στον ΕΛΑΣ ακολουθώντας τα βήματα του μεγαλύτερου αδερφού του Θεόδωρου ο οποίος είχε ήδη γραφτεί στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό λίγα χρόνια πριν¹. Για τη στρατεύση του αυτή μάλιστα ο Κωσταβάρας είχε αναφέρει:

Στην αρχή συνάντησα δυσκολίες, ήμουνα δεν ήμουνα δεκαπέντε χρονών παλικαράκι και μάλιστα αδύνατο. [...] πήρα [...] σύνδεση, λίγο πιο πάνω από τη Μακρινίτσα, μαζί με πέντε έξι άλλους, περάσαμε κάποιον έλεγχο. Ήταν ένας γιατρός κι έκανε μια υποτυπώδη εξέταση. 'Είσαι πολύ αδύνατος' μου λέει, 'θα μπορέσεις;' 'Θα μπορέσω του λέω. 'Άκου να δεις, πετάγεται τότε ένας άλλος 'καλύτερα να πάς κάτω, εσύ είσαι παιδί του σχολείου, εκεί θα προσφέρεις περισσότερα σίγουρα...'. Δούλεψα επί πέντε μήνες σαν επονίτης. Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση ανεβαίναμε και κατεβαίναμε το βουνό κουβαλώντας όλο τον ιταλικό οπλισμό. Τελικά με στείλαν στο Β/44 τάγμα στον 5ο λόχο. Ήμουν ο μόνος επονίτης ανάμεσα σε τριαντάρηδες και σαραντάρηδες, «καραβάνες», όπως τους έβλεπα τότε στα μάτια μου².

Το 1944 ο ποιητής τραυματίστηκε σε μάχη με τους Γερμανούς³. Οι σπουδές του δεν είχαν καμία σχέση με τη μετέπειτα ενασχόληση του. Έχοντας συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του έδωσε εξετάσεις με σκοπό να εισαχθεί στην ιατρική σχολή Αθηνών. Παρόλο που πέρασε δεν κατάφερε να ενταχθεί στη σχολή λόγω του ότι ήταν κομμουνιστής. Έτσι το 1946 γράφτηκε στην οδοντιατρική σχολή Αθηνών και ξεκίνησε τη φοίτηση του στο πανεπιστήμιο. Ωστόσο τον Ιανουάριο του 1948 συνελήφθη και μεταφέρθηκε στις φυλακές των Βούρλων, ενώ κάποιοι σύντροφοι του καταδικάστηκαν σε θάνατο. Ύστερα από κάποιους μήνες εξορίστηκε στη

¹Νίκος Ι. Χουρδάκης, «Χριστιανικά αρχέτυπα και ήθος σε δύο αριστερούς ποιητές της Α΄ μεταπολεμικής γενιάς: Μιχάλης Κατσαρός (1920-1997) - Θανάσης Κ. Κωσταβάρας (1927-2007)», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάτρα: Ε.Α.Π. 2014. Διαθέσιμο στο: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/27017> (προσπελάστηκε: 22/11/2022).

²Στο ίδιο.

³Αλέξανδρος Αργυρίου, *Η Ελληνική Ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία*, τ. Ε΄, Αθήνα: Σοκόλη, 2000, σ. 604.

Μακρόνησο, αρχικά ως πολιτικός εξόριστος και στη συνέχεια ως στρατιώτης, όπου έμεινε για τέσσερα χρόνια⁴.

Κατά τη διάρκεια παραμονής του στη Μακρόνησο του ζητήθηκε να υπογράψει τη λεγόμενη «δήλωση μετανοίας» κάτι το οποίο ο ποιητής δεν έκανε και υπέστη τις ακόλουθες συνέπειες. Τον βασάνισαν δηλαδή για αρκετές ημέρες μαζί με άλλους συντρόφους στη λεγόμενη «Γλαροφωλιά». Μετά το πέρας της παραμονής του στην εξορία ο Θανάσης Κωσταβάρας επέστρεψε στην Αθήνα, ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην οδοντιατρική και το 1957 άνοιξε το δικό του οδοντιατρείο στην οδό Νικηταρά, στο κέντρο της Αθήνας⁵.

Στην ποίηση εμφανίστηκε το 1953 με την συλλογή *Πρελούνια* την οποία όμως αποκήρυξε. Στη συνέχεια δημιούργησε τις συλλογές *Αναζήτηση* το 1956, *Αναβίωση* και *Έξοδος* το 1957, *Κοντσέρτο για κυκλάμινο και ορχήστρα ωρών* το 1958, *Ρωμέικη Σουίτα* το 1959, *Ο γυρισμός* το 1963, *Κατάθεση* το 1965, *Συμπληρώματα* το 1970, τα *Δώδεκα ερωτικά* το 1971, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63-'71* το 1982, *Ιστορήματα* το 1985, *Τα ερωτικά και τα Ζώδια* το 1986, *Ο φόβος του ακροβάτη* το 1989, *Κήποι στον Παράδεισο* το 1990, *Στο βάθος του χρώματος* το 1993, *Το ημερολόγιο της αυριανής εξορίας* το 1995, *Η μακρινή άγνωστη χώρα* το 1999, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων* το 2003, *Χαιρετισμοί* το 2006 και *Της μοναξιάς και της λύπης* το 2007 (συλλογή που εκδόθηκε μετά το θάνατο του)⁶. Ασχολήθηκε με το διήγημα γράφοντας δύο συλλογές: *Το ρήγμα* το 1966 και *Ο λάκκος* το 1973, ενώ έγραψε και τρία θεατρικά έργα: *Οι ανίκητοι*, «Δωδέκατη αυλαία», 1960, *Το φαγκότο ή το τραγικό τέλος του Νικηφόρου Φωκά και η ηρωική ζωή του κ. Π.Ν. Πάστη*, 1971, «Θέατρο Τέχνης», 1977-1978 και *Τα ιερά και τα όσια*, «ΕΤ1», Νοέμβριος 1983⁷. Παντρεύτηκε με τη δοκιμογράφο Αγγελική Κωσταβάρα και απέκτησαν ένα γιο, τον Κωνσταντίνο. Έφυγε από τη ζωή στις 20 Οκτωβρίου του 2007, σε ηλικία 80 ετών⁸.

Η ποίηση του επικεντρώνεται σε τρεις θεματικές. Η πρώτη έχει να κάνει με την ιστορία, η δεύτερη με τον έρωτα και η τρίτη με την ποιητική. Ήταν αδύνατο για

⁴Ξένη Σκαρτσή, «Θανάσης Κωσταβάρας (1927-2007)», *Poeticanet*, 8 Μαΐου 2008. Διαθέσιμο στο: https://www.poeticanet.gr/thanasis-kwstabararas-1927-2007-a-87.html?category_id=44 (Προσπελάστηκε: 22/11/2022).

⁵Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάρι, 2017, σ. 49.

⁶Στο ίδιο, σ. 50.

⁷Στο ίδιο, σ. 50.

⁸Νίκος Ι. Χουρδάκης, «Χριστιανικά αρχέτυπα και ήθος...», ό.π.

τον ποιητή να μην αναφερθεί μέσα από τα ποιήματα του σε γεγονότα της ιστορίας καθώς η περίοδος στην οποία έζησε περιλάμβανε πολλά ιστορικά γεγονότα. Έπειτα ο έρωτας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ποίηση του καθώς μέσα από αυτόν κατάφερε να δει τον κόσμο με άλλα μάτια. Τα περισσότερα ποιήματα του μάλιστα τα έγραφε για τη σύζυγο του Αγγελική. Ακόμη η ίδια η ποίηση τον εμπνέει να γράφει για πολλά κοινωνικά, ιστορικά και άλλα γεγονότα, ενώ παράλληλα τον αγχώνει η ιδέα της δημιουργίας ενός νέου ποιήματος με τις δυσκολίες που αυτό έχει. Εντάσσεται στην πρώτη μεταπολεμική γενιά ποιητών ενώ ο όρος «ποίηση της ήττας» τον οποίο απέδωσε ο Βύρων Λεοντάρης συνδέεται στενά με το όνομα του⁹.

Το 1987 δόθηκε στον Θανάση Κωσταβάρα το κρατικό βραβείο ποίησης. Ωστόσο ο ποιητής αρνήθηκε αυτό τον τίτλο. Η ποίηση του δεν άργησε να βρει καίρια θέση στην νεοελληνική λογοτεχνία καθώς περιοδικά όπως ο «Ελίτροχος», ο «Μανδραγόρας», όπου ήταν και μέλος της συντακτικής επιτροπής μαζί με τη σύζυγο του, αλλά και το περιοδικό «Θέματα Λογοτεχνίας» έκαναν αναφορά στο έργο του με αφιερώματα, παρουσίαση της εργογραφίας του αλλά και κριτική αυτών. Ο ίδιος συνεργάστηκε επίσης με τα περιοδικά «Επιθεώρηση Τέχνης», «Αντί», «Μανδραγόρας» και «Λέξη»¹⁰.

Ο Θανάσης Κωσταβάρας επηρεάζεται από δύο μεγάλους ποιητές. Αυτοί είναι ο Διονύσιος Σολωμός και ο Γιώργος Σεφέρης. Το όνειρο και η εξιδανίκευση του γυναικείου φύλου αντλούνται από τον Σολωμό ενώ ο χαμηλός τόνος και η χρήση της μυθικής μεθόδου από τον Σεφέρη¹¹. Όσον αφορά τεχνικά ζητήματα τα ποιήματα του Κωσταβάρα είναι συνήθως μεγάλα και καλύπτουν μια με δύο σελίδες και ο στίχος είναι μακροσκελής. Ο λόγος του είναι απλός και διαυγής όπως και η δομή¹². Ο ποιητής στη διάρκεια της ζωής του πέρα από την ποίηση και την πεζογραφία ασχολήθηκε ακόμη με τη ζωγραφική και τη μικρογλυπτική.

⁹Ξένη Σκαρτσή, *Πρακτικά Εικοστού Έκτου Συμποσίου Ποίησης, Ποίηση και Έρωτας*, Πάτρα: περί τεχνών, 2007, σ. 250.

¹⁰Ξένη Σκαρτσή, «Θανάσης Κωσταβάρας (1927-2007)», *Poeticanet*, 8 Μαΐου 2008. Διαθέσιμο στο: https://www.poeticanet.gr/thanasis-kwstabararas-1927-2007-a-87.html?category_id=44 (Προσπελάστηκε: 22/11/2022)

¹¹Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάρι, 2017, σ. 50.

¹²Στο ίδιο, σ. 61-62.

Κεφάλαιο 2: Μεταπολεμική ποίηση, «ποίηση της ήττας» και επανερχόμενα θέματα στην ποίηση του Κωσταβάρα

2.1 Μεταπολεμική ποίηση

Γεγονότα όπως ο πόλεμος, η κατοχή και μετέπειτα η δικτατορία σφράγισαν όχι μόνο την ιστορία του ελληνικού κράτους αλλά και τη λογοτεχνία. Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε μια νέα γενιά ποιητών που επηρεάστηκε από τα γεγονότα και έγραψε σε ένα μεγάλο βαθμό για τα όσα πέρασε χωρίς ωστόσο να επικεντρωθεί μόνο σε αυτό. Η νέα αυτή γενιά ονομάστηκε μεταπολεμική και στους κόλπους της εντάσσεται το έργο των ποιητών που έγραψαν κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το πέρας του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, της Κατοχής μέχρι και την Μεταπολίτευση. Οι περισσότεροι από τους ποιητές της μεταπολεμικής γενιάς έζησαν τον πόλεμο και τις συνέπειες αυτού με αποτέλεσμα τα ποιήματα τους να εμπεριέχουν τις μαρτυρίες τους και τα βιώματα τους¹³.

Οι ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ξεκινούν να γράφουν ήδη από τα εφηβικά τους χρόνια τα πρώτα τους ποιήματα. Η εμφάνιση τους γίνεται σταδιακά και μέσα σε ομάδες από διάφορα περιοδικά της εποχής όπως *Ανθολογία μεταπολεμικών ποιητών*, *Νέα Γράμματα*, *Κοχλίας*, *Ελεύθερα Γράμματα* κ.α ενώ αρκετοί ήταν αυτοί που επέλεξαν να τυπώσουν ιδιωτικά το πρώτο τους έργο¹⁴. Πρόκειται σύμφωνα με τον Μαρωνίτη «για μία γενιά που βιάζεται να εκφραστεί καθώς την πιέζουν τα γεγονότα και οι εμπειρίες της»¹⁵. Οι ποιητές της γενιάς αυτής προσπαθούν να διαφοροποιηθούν από τη γενιά του τριάντα και να δώσουν το δικό τους στίγμα. Λόγω της δράσης τους στην αριστερά και της συμμετοχής τους στα κινήματα της αντίστασης τα πρωτόλεια ποιήματα τους γράφονται με αφορμή τα γεγονότα αυτά¹⁶. Βέβαια κάτι τέτοιο τους δυσκολεύει καθώς η προηγούμενη γενιά ποιητών άφησε αρκετές και αξιόλογες ποιητικές συλλογές στους αναγνώστες.

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της γενιάς είναι η έντονη ενασχόληση τους με την πολιτική ζωή. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα βασανιστήρια και ο τρόπος διαβίωσης των ποιητών που βρέθηκαν στην εξορία τους

¹³Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2015, σ. 333-334.

¹⁴Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας, 2003, σ. 478

¹⁵Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Ποιητική και Πολιτική Ηθική*, Αθήνα: Κέδρος, 1976, σ. 21

¹⁶Δώρα Μέντη, *Μεταπολεμική Πολιτική Ποίηση, Ιδεολογία και Ποιητική*, Αθήνα: Κέδρος, 1995, σ. 127.

ώθησε στη δημιουργία ποιημάτων που εξιστορούν τα γεγονότα που έζησαν. Ενδιαφέρονται για τα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα και οι απόψεις τους εκφράζονται μέσα από τα ποιήματα τους. Η γενιά στην οποία ζουν τους οδηγεί στην ακολουθία ενός δρόμου δύσκολου με φυλακίσεις και εξορία¹⁷. Ακόμη ο όγκος της ποίησης έχει πολλαπλασιαστεί ενώ διακρίνεται μέσα σε αυτή η σοβαρότητα, η έλλειψη ψευδαισθήσεων και οραματισμών καθώς και ένα κλίμα κατάθλιψης και απαισιοδοξίας¹⁸. Στη συνέχεια άλλα ποιητικά γνωρίσματα της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς είναι η αμεσότητα και η οξύτητα. Ένας δηλαδή εύστοχος τρόπος με τον οποίο μεταφέρουν στην τέχνη τις δυσβάσταχτες εμπειρίες της ιστορικής πραγματικότητας.

Κύριοι δημιουργοί της Α΄ μεταπολεμικής γενιάς είναι ο Τίτος Πατρίκιος, ο Άρης Αλεξάνδρου, ο Μανώλης Αναγνωστάκης, ο Τάσος Λειβαδίτης, ο Μιχάλης Κατσαρός, ο Γιώργος Θέμελης, ο Δημήτρης Παπαδίτσας, ο Επαμεινώνδας Γονατάς, η Ελένη Βακαλό, ο Τάκης Σινόπουλος, ο Νίκος Καρούζος, ο Τάκης Βαρβιτσιώτης, ο Γιώργος Βαφόπουλος, ο Γιάννης Δάλλας, ο Κρίτων Αθανασούλης, ο Νίκος Παππάς, η Ρίτα Μπούμη- Παπά, ο Θ.Δ Φραγκόπουλος, ο Γιώργης Παυλόπουλος, ο Νίκος Γκάτσος, ο Νάνος Βαλαωρίτης και ο Έκτωρ Κακναβάτος. Ωστόσο υπάρχουν πολλά ακόμη ονόματα που δημιούργησαν όμορφα ποιήματα και εντάσσονται στους κόλπους της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς.

Οι ποιητές που ασχολούνται κυρίως με τα πολιτικά-κοινωνικά θέματα είναι ο Μανώλης Αναγνωστάκης και ο Άρης Αλεξάνδρου, όπου τα ποιήματα τους αναφέρονται στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης αλλά και στα χρόνια του εμφυλίου και της εξορίας, και ο Τίτος Πατρίκιος που επίσης έχει ζήσει την εξορία. Πέρα όμως από την ενασχόληση με τα πολιτικοκοινωνικά γεγονότα στη γενιά αυτή υπάρχουν και ποιητές που τους κυριεύει η αγωνία και το υπαρξιακό άγχος του ανθρώπου της εποχής. Ο Μηνάς Δημάκης, ο Μίλτος Σαχτούρης αλλά και η Ελένη Βακαλό αναφέρονται μέσω της ποίησης τους στην υπαρξιακή αγωνία και θλίψη. Βλέπουν τον κόσμο με άλλα μάτια και εκφράζουν τη θλίψη και την αγωνία έντονα¹⁹. Ο Μίλτος Σαχτούρης δημιουργεί ένα κόσμο εφιαλτικό ενώ η μυθολογία του τρέφεται από καθημερινό άγχος. Σύμφωνα με τον ίδιο ο κινηματογράφος «ωραιοποιεί τη ζωή

¹⁷Σόνια Ιλίνσκαγια, *Η μοίρα μιας γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κέδρος, 2004, σ. 38.

¹⁸Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 335.

¹⁹Στο ίδιο, σ. 339-340.

και αγνοεί τον θάνατο». Αυτές του οι απόψεις αποτυπώνονται και μέσα στα ποιήματα του²⁰.

Ποιητές όπως ο Τάκης Σινόπουλος και ο Νίκος Καρούζος εντάσσονται σε μια δεύτερη ομάδα ποιητών που έκανε την εμφάνιση της μετά το 1950. Η γενιά αυτή που έζησε τα τραύματα του εμφυλίου πολέμου έγραψε ποιήματα με βασικό γνώμονα τα γεγονότα αυτά κάνοντας κατάχρηση των όρων «ύπαρξη» και «υπαρξιακό άγχος»²¹. Βασικό στοιχείο των ποιημάτων τους είναι η αίσθηση της μοναξιάς του πρώτου και η μεταφυσική ανησυχία στη θρησκευτική πίστη και στην παρουσία του Χριστού του δεύτερου. Το θείο αποτελεί μέρος της καθημερινής ζωής του Νίκου Καρούζου ο οποίος ταυτίζεται με την ορθόδοξη πίστη. Ωστόσο ο Καρούζος δεν είναι ποιητής θρησκευτικός αλλά η ορθόδοξη παράδοση είναι γι' αυτόν μια αναντικατάστατη πνευματική δύναμη²².

Τέλος υπάρχει και μια τρίτη ομάδα η οποία αναφέρεται στα διδάγματα του υπερρεαλισμού. Ο Νάνος Βαλαωρίτης, ο Έκτορας Κακναβάτος αλλά και ο Δ. Π. Παπαδίτσας είναι οι ποιητές που ξεχωρίζουν. Πιο συγκεκριμένα ο Παπαδίτσας, ο Νικολαΐδης και ο Σαχτούρης υιοθέτησαν μερικές τεχνικές σύνθεσης που αποδίδονται στον υπερρεαλισμό. Ωστόσο στη σφαίρα του υπερρεαλισμού βρίσκεται και ο Τ. Βαρβιτσιώτης, ο Γιάννης Δάλλας αλλά και ο Α. Θ. Νικολαΐδης²³.

Πολλοί ποιητές βγήκαν από τα όρια τους και άλλοι όχι. Υπήρξαν φορές που ποιητές που κινούνταν στη σφαίρα του υπερρεαλισμού παρέλκυσαν για λίγο και δοκίμασαν και άλλα πράγματα. Η Ελένη Βακαλό είναι μια από τις ποιήτριες που πειραματίστηκε. Σε κάποια από τα έργα της επέβαλε μια ασυνήθιστη θεματική και εξίσου ασυνήθιστα εκφραστικά μέσα, ενώ αργότερα πέρασε σε ένα κόσμο παραμυθιού εξιστορώντας σημαντικά για αυτή γεγονότα.

2.2 Η «ποίηση της ήττας» και η θέση του Κωσταβάρα για τον όρο αυτό

Στην διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς δημιουργείται από τον Βύρωνα Λεοντάρη ο όρος «ποίηση της ήττας» για τους ποιητές της γενιάς αυτής. Σύμφωνα με τον Λεοντάρη η ποίηση της ήττας είναι «μια βαθιά κρίση και ίσως το τέλος της

²⁰Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 492.

²¹Στο ίδιο, σ. 490.

²²Στο ίδιο, σ. 498-499.

²³Στο ίδιο, σ. 342-344.

αντιστασιακής ποίησης»²⁴. Ο ποιητής της αντίστασης ένιωθε πως μπορούσε να αντιμετωπίσει τις καταστάσεις που βίωνε ενώ τώρα του είναι δύσκολο να το πράξει. Πλέον αισθάνεται την ποιητική του λειτουργία σαν άγχος ενώ παλαιότερα ήταν σίγουρος και υπεύθυνος για την ποίηση του. Αντιπροσωπευτικές συλλογές για τη δημιουργία του όρου αυτού είναι η συλλογή *Γυρισμός* του Θανάση Κωσταβάρα και η συλλογή *Μαθητεία* του Τίτου Πατρίκιου²⁵.

Ο όρος αυτός σύμφωνα με το Βύρωνα Λεοντάρη δήλωνε όχι την ήττα της αριστεράς αλλά την ήττα της ανθρωπότητας και του πολιτισμού γενικότερα. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι μια πρωτοφανή ένταση συγκίνησης αλλά και ο εξομολογητικός της χαρακτήρας ο οποίος της προσδίδει μια γνησιότητα. Ακόμη οι ποιητές μέσα από την ποίηση της ήττας οδηγούνται στην ουσία της ποίησης γράφοντας ποιήματα περισσότερο ποιητικά από ότι έγραφαν. Παραδείγματα που το φανερώνουν αυτό είναι το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Σονάτα» και του Τάσου Λειβαδίτη «Συμφωνία αρ. 1». Άλλο ένα χαρακτηριστικό της ποίησης της ήττας είναι ότι οι ποιητές μέσα στα ποιήματα τους ανατρέχουν στο παρελθόν. Βιώνουν πάλι τα άσχημα γεγονότα και πολλές φορές ξαναβλέπουν τα όσα έχουν συμβεί, αναθεωρούν και ανατρέπουν το νόημα τους²⁶.

Ακόμη η ποίηση της ήττας παρουσιάζει δύο τάσεις. Η πρώτη τάση κυριαρχείται από τον υποκειμενικό πεσιμισμό ενώ η δεύτερη εμφανίζεται σαν μια διαταραχή στην λειτουργία των αντικειμενικών νόμων της ιστορικής εξέλιξης. Στην πρώτη τάση στο επίκεντρο βρίσκεται το ανθρώπινο πρόσωπο. Ο άνθρωπος, έχοντας κουραστεί από τις δύσκολες καταστάσεις που βίωσε, χάνει τη δύναμη και το σθένος που επέδειξε και καταλήγει στη φθορά και την ήττα με αποτέλεσμα να νιώθει ηττημένος²⁷. Δεν είναι σε θέση να βρίσκεται εκτός από την εξωτερική πραγματικότητα με αποτέλεσμα να καταρρέει.

...και καθώς τραγουδάμε σωπαίνουμε ξαφνικά και τα μάτια
μας

²⁴ Βύρων Λεοντάρης, «Η ποίηση της ήττας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 106-107, Οκτώβριος - Νοέμβριος, 1963, σ. 520-521. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0106/files/assets/basic-html/page-154.html> (Προσπελάστηκε: 5/2/2023).

²⁵ Στο ίδιο, σ. 520-521.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 521.

²⁷ Σύμφωνα με το Βύρωνα Λεοντάρη μονάχα όσοι σκοτώθηκαν στην αγωνιστική τους ακμή, δεν γνώρισαν το μοιραίο στάδιο της ήττας. Όλοι οι επιζώντες θεωρούνται ηττημένοι.

πηδούν από πάνω μας σάμπως ναύτες από πλοίο που χάνεται
κ' η θάλασσα γύρω αλλάζει όλα τα χρώματα
απ' το ατσάλι ως τον ψίθυρο, απ' το φύλλωμα ως τη φωτιά²⁸.

ή να πληγώνεται στην επαφή του με τους ανθρώπους – που είναι
όλοι ηττημένοι.
...όταν έξω στο θόρυβο ένας άνθρωπος
δεν είναι παρά ένας τοίχος
με σπασμένα γυαλιά...

Ο *Γυρισμός* του Θανάση Κωσταβάρα αποτελεί χαρακτηριστική συλλογή της πρώτης τάσης στην «ποίηση της ήττας»²⁹. Ξεκινώντας τη συγγραφή των συλλογών του ο Κωσταβάρας παρουσιάζεται ως ένας μετααντιστασιακός ποιητής ενώ στη συνέχεια αρχίζει να αλλάζει και να περνά στην ποίηση της ήττας με τις συλλογές *Ρωμέικη Σουίτα* το 1959 και με τον *Γυρισμό* το 1963.

[...]δεν ξέρω αν είναι φωνή αυτή που χτυπάει
πίσω απ' τα δόντια μου
ή αν είναι ένα μυστήρι που ζητάει να με χτίσει³⁰.

Στη δεύτερη τάση, που εμφανίζεται στη *Μαθητεία* του Τίτου Πατρίκιου, η ήττα έχει τον χαρακτήρα του απρόοπτου, όπου η έννοια του λάθους εξαρθρώνει την εξωτερική πραγματικότητα. Ο άνθρωπος παρατηρεί γύρω όλα τα πράγματα και τα θεωρεί ξένα και ασύνδετα μεταξύ τους. Έτσι ο ποιητικός λόγος είναι ιδιόμορφος. Παρουσιάζει δηλαδή έντονες περιγραφές γεγονότων και πράξεων, ενώ παράλληλα δημιουργεί άνισες φόρμες από το λιγόστιχο ποίημα ως τις διογκωμένες αναπτύξεις. Ο άνθρωπος βρίσκεται έρμαιο των πραγμάτων που προσπαθούν να τον κατασπαράξουν και αποδιοργανώνεται από τον κόσμο μέσα στον οποίο τα πράγματα γίνονται εχθρικά και εφιαλτικά³¹.

Η ποίηση της ήττας λοιπόν δεν παρουσιάζεται στην μεταπολεμική γενιά ως κάτι εφήμερο. Είναι μέρος της γενιάς αυτής που αναγκαία περνούν όλοι οι ποιητές

²⁸Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 47.

²⁹Βύρων Λεοντάρης, «Η ποίηση της ήττας», ό.π., σ. 521-522.

³⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, ό.π., σ. 43.

³¹Βύρων Λεοντάρης, «Η ποίηση της ήττας», ό.π., σ. 522-523.

καθώς μόνο με αυτό τον τρόπο θα κατορθώσουν να κοιτάξουν το παρελθόν που άλλοτε δεν μπορούσαν και μόνο έτσι θα να προσεγγίσουν τον σύγχρονο άνθρωπο³².

Απέναντι σε αυτές τις θέσεις που υποστήριξε ο Λεοντάρης για την ποίηση της ήττας πολλοί ήταν αυτοί που εξέφρασαν τις αντιδράσεις τους. Ένας από αυτούς ήταν και ο Τάσος Βουρνάς, ο οποίος δημοσίευσε άρθρο στο περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης» τον Ιανουάριο του 1964 με θέμα «Η ποίηση της ήττας και η ήττα της κριτικής». Μέσα σε αυτό το άρθρο υποστήριξε πως οι ποιητές δεν εγκαταλείπουν την ιδεολογία τους και πως δεν μπορεί μέσα από δύο ποιητικές συλλογές να προβεί κάποιος σε πορίσματα ως προς τα αισθητικά και ιδεολογικά τεκταινόμενα στη μεταπολεμική ποιητική δημιουργία³³.

Πιο συγκεκριμένα ο Βουρνάς κατανοεί και σέβεται τον προβληματισμό όσων έχουν τις ίδιες απόψεις ωστόσο ο ίδιος αμφισβητεί τα όσα λέει ο Λεοντάρης πιστεύοντας στην ποιητική διακήρυξη του Λειβαδίτη ο οποίος έλεγε πως η δημιουργία του κόσμου δεν έχει τελειώσει ακόμα και πως θα το κάνουν αυτό οι εργάτες και οι ποιητές «*Η δημιουργία του κόσμου δεν τελείωσε ακόμα, την αποτελειώνουν οι εργάτες και οι ποιητές*»³⁴. Θεωρούσε εσφαλμένες τις απόψεις του Λεοντάρη καθώς δεν πίστευε ότι ένα τμήμα της αλήθειας για την ήττα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ολοκληρωτική αλήθεια. Ακόμη πίστευε πως μπορεί η Αριστερά να ηττήθηκε πολιτικά στον Εμφύλιο πόλεμο όμως κάτι τέτοιο δεν συνέβη και ιδεολογικά. Αυτό αποδεικνύεται μάλιστα από το σημαντικό ρόλο της ΕΔΑ στον κοινοβουλευτικό στίβο ο οποίος αναμενόταν να έχει λαμπρή πορεία στον πνευματικό χώρο³⁵.

Η αντιστασιακή ποίηση για το Βουρνά είχε ακόμη πολλά να δώσει αν δεν κοβόταν βίαια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Η ποίηση στο πεδίο της μάχης που χρειαζόταν μόνο απλούς φθόγγους μαζί με τη φωνή των ποιητών θα δημιουργούσαν όμορφα ποιήματα που θα οδηγούσαν ομαλά στο παρόν. Ενώ προσθέτει ότι οι αμέτρητες πικρές εμπειρίες των κακών που τους βρήκαν μαζί με ένα μέρος της ήττας που υπήρχε οδήγησαν τους νέους κυρίως ποιητές στην «καθολική τους αλήθεια» που

³²Γιώργος Ανδρειωμένος, *Από τη Στράτευση στην Αμφισβήτηση, Λόγοι και Αντίλογοι στην Επιθεώρηση Τέχνης*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2020, σ. 114.

³³ Στο ίδιο, σ. 116.

³⁴Τάσος Βουρνάς, «Η ποίηση της ήττας και η ήττα της κριτικής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 109, Ιανουάριος, 1964, σ. 8. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0109/files/assets/basic-html/page-10.html> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

³⁵Γιώργος Ανδρειωμένος, *Από τη Στράτευση στην Αμφισβήτηση*, ό.π., σ. 116.

όμως σύμφωνα με τον Βουρνά η άποψη αυτή του Λεοντάρη ήταν λανθασμένη διότι δεν ήταν ορθό να δεχτούμε ένα σύμπτωμα ως καθολική αλήθεια.

Αυτό το οποίο επιδίωξε ο Βουρνάς μέσα από το άρθρο του αυτό δεν ήταν μόνο να διαφωνήσει με τις θέσεις του Βύρωνα Λεοντάρη. Ήθελε να διατυπώσει και τις δικές του θέσεις. Αφού λοιπόν αναφέρθηκε στην κριτική του Τάκη Σινόπουλου χαρακτηρίζοντας ως υβριστικές τις απόψεις του για τους νέους ποιητές θέλησε να παρουσιάσει τι ακριβώς ήθελε ο ίδιος από αυτούς. Αυτό το οποίο ουσιαστικά ζητούσε από τους ποιητές ήταν να μην χάνουν την ιδεολογία τους λαμβάνοντας υπόψη μεμονωμένες μόνο περιπτώσεις.

Πολύ σύντομα ο Λεοντάρης έσπευσε να απαντήσει σε αυτό το άρθρο του Βουρνά υποστηρίζοντας πως ο Τάσος Βουρνάς δεν ασχολήθηκε με τη ουσία των θέσεων του. Επισημαίνει πως σκοπός του δεν ήταν να αναφερθεί στην Αριστερά κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Αυτό που ήθελε να γίνει κατανοητό ήταν πως πολλοί νέοι ποιητές, από διάφορα πολιτικά κόμματα, διακατέχονταν από το κλίμα της ήττας. Ακόμη αναφέρει πως θα ήθελε από τον Τάσο Βουρνά να δίνει εκτενέστερες απαντήσεις σχετικά με το Ρίτσο, το Λειβαδίτη και το Βρεττάκο, ποιητές που είχε επικαλεστεί. Η αντιστασιακή ιδεολογία των ποιητών αυτών ερχόταν σε σύγκρουση με την τότε πραγματικότητα η οποία καθοριζόταν από την ιδεολογική- συνειδησιακή κρίση και συνεπαγόταν μια νέα κοινωνική συνείδηση.

Συνέχεια στη συζήτηση έδωσε και ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος μέσα από το άρθρο του με τίτλο «Η ποίηση της ήττας, σύγχρονη αντιστασιακή ποίηση» στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* τον Μάιο του 1964. Από την αρχή του άρθρου υποστήριξε πως αρκετοί ποιητές των οποίων η ποίηση ήταν αντιστασιακή προχώρησαν στην άρνηση της είτε ραγδαία είτε σταδιακά αφαιρώντας από τα έργα τους κάποια γνωρίσματα της. Αυτό γίνεται φανερό μέσα από τη συλλογή *Κατά Σαδδουκαίων* του Μιχάλη Κατσαρού (1953) στην οποία παρατηρείται, σύμφωνα με τον Λυκιαρδόπουλο, η επαναφορά του συμβόλου και η εισβολή του κριτικού στοιχείου τα οποία οδηγούσαν στην υπονόμευση της αμεσότητας και συνεπώς στη σύγκρουση καθώς όπως είναι γνωστό η αντιστασιακή ποίηση ήταν υμνητική και αντιδραματική³⁶.

³⁶Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, «Η ποίηση της ήττας, σύγχρονη αντιστασιακή ποίηση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 113, Μάης, 1964 σ. 459. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0113/files/assets/basic-html/page-77.html#> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

Έπειτα ο Λυκιαρδόπουλος συνεχίζει λέγοντας πως η ποίηση της ήττας χαρακτηρίζεται από μια επίμονη προσήλωση στις ψυχολογικές επιπτώσεις, την προβληματική και τα γενικότερα αποτελέσματα που προκάλεσε το τσάκισμα του κεντρικού οράματος της κατοχικής γενιάς, ενώ η αντιστασιακή ποίηση χαρακτηριζόταν από έλλειψη προβληματισμού και από μια πρωτοβάθμια ποιητική αίσθηση. Ωστόσο οι ποιητές που εντάσσονται στους κόλπους της ποιήσεως της ήττας δεν σταματούν να δημιουργούν κάποια αντιστασιακά ποιήματα και αυτό φαίνεται με το ποίημα *Συνέχεια* του Μανώλη Αναγνωστάκη. Έτσι λοιπόν παρατηρείται πως η αντίσταση υπάρχει στους ποιητές της ήττας οι οποίοι φαίνεται πως ανήκουν ακόμη στον κορμό της Αριστεράς παρά τις όποιες απογοητεύσεις. Εντούτοις η ιδεολογική ανεπάρκεια αλλά και ο αγώνας που ξόδεψε τη νιότη και το αίμα τόσων ανθρώπων και τελικά έμεινε αδικαίωτος, όπως χαρακτηριστικά λέει ο Λυκιαρδόπουλος, υπήρξε από τις μεγαλύτερες αιτίες της κρίσης της αντιστασιακής ποίησης³⁷.

Για την ποίηση της ήττας μίλησε και ο Τάσος Λειβαδίτης με το άρθρο του «Η ποίηση της ήττας. Ένα θέμα για διερεύνηση» επίσης στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*, λίγο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1966. Αρχικά αναρωτήθηκε για ποιού είδους ήττα μιλούσε ο Λεοντάρης. Ήθελε να μάθει δηλαδή αν η ήττα ήταν πολιτική, στρατιωτική ή ιδεολογική-κοσμοθεωρητική. Αφού απέκλεισε ότι η ήττα δεν ήταν ούτε πολιτική ούτε στρατιωτική αλλά ούτε και ήττα σε ιδεολογικό- κοσμοθεωρητικό επίπεδο αναρωτήθηκε μήπως η προέλευση της ψυχολογίας της ήττας ήταν πρόβλημα ηθικό. Σε αυτό που κατέληξε λοιπόν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ήταν πως «η ποίηση της ήττας είναι το φυσιολογικό συνακόλουθο μιας ανώμαλης δεκαπενταετίας και εκφράζει, σε ένα σημαντικό ποσοστό, τη σημερινή ψυχολογία των οπαδών του προοδευτικού κινήματος»³⁸.

Αφού λοιπόν ο Λειβαδίτης μίλησε από τη μία για την ηθική της περιόδου του κινήματος από την άλλη επεσήμανε ότι η ίδια δεν χρησιμοποίησε τον Μαρξισμό όπως θα έπρεπε. Το σφάλμα της ήταν πως έδινε την ψευδαίσθηση ότι η εποχή δεν έχει συνέχεια και εξέλιξη μέσα στο χρόνο κάτι που δεν μπορεί να συμβεί καθώς η ανθρώπινη προσπάθεια σε βάθος χρόνου έχει την τάση πάντοτε να προοδεύει και να εξελίσσεται. Καταλήγοντας παρατηρείται πως ο ποιητής δεν τάσσεται υπέρ κάποιας

³⁷Στο ίδιο, σ. 459-460.

³⁸Τάσος Λειβαδίτης, «Η ποίηση της ήττας. Ένα θέμα για διερεύνηση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 141, Σεπτέμβριος, 1966, σ. 132-134. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0141/files/assets/basic-html/page-6.html#> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

από τις δύο τάσεις. Τουναντίον υποστηρίζει και τις δύο τάσεις και με αυτό τον τρόπο φαίνεται να ικανοποιεί ένα ευρύτερο ακροατήριο³⁹.

Την άποψη του για τον όρο ποίηση της ήττας εξέφρασε και ο Θανάσης Κωσταβάρας ο οποίος μεταξύ άλλων ανέφερε σε συνέντευξη του στο περιοδικό Μανδραγόρας ότι χαρακτηρίζει τον εαυτό του ως ερωτικό ποιητή χωρίς βέβαια να αποποιείται τον όρο «ποίηση της ήττας».

Ο όρος ποίηση της ήττας έχει παρερμηνευτεί. Όταν ο Βύρων Λεοντάρης, που πρώτος αναφέρθηκε στον όρο, έλεγε για την ήττα, μιλούσε για την ήττα του πολιτισμού και της ανθρωπότητας. Αυτό είναι κάτι άλλο από την ήττα του αριστερού κινήματος εκείνη την εποχή. Ο κόσμος έβγαινε από ένα πόλεμο, τον Β΄ Παγκόσμιο, κι έβλεπε τα όνειρα του να διαψεύδονται. Σ' αυτή την έννοια αναφερόταν ο εισηγητής του όρου. Κι αυτή η έννοια δεν ταυτίζεται με καμία στρατιωτικοπολιτική ήττα. Απλά στη δυναμική της διάψευσης του οράματος, προστίθονταν στην Ελληνική περίπτωση και τα γεγονότα της εμφυλιακής και μετεμφυλιακής περιόδου τα οποία έδιναν πιο ανάγλυφα την έκπτωση του οράματος⁴⁰.

Μάλιστα στη συνέχεια της συζήτησης του αναφέρει πως και αυτός είναι ποιητής της λεγόμενης ήττας ωστόσο αναρωτιέται τι ακριβώς σημαίνει να είναι κάποιος ποιητής της ήττας και προσθέτει πως το μόνο που αξίζει σε έναν άνθρωπο είναι να είναι αυθεντικός ασχέτως με το αν είναι ποιητής *«Και εγώ ένας από τους ποιητές της λεγόμενης ήττας είμαι όμως τι θα πει ποιητής της ήττας; Ή είσαι ποιητής ή δεν είσαι. Σημασία έχει να είσαι αυθεντικός»*⁴¹.

Παρατηρείται λοιπόν πως ο Θανάσης Κωσταβάρας χωρίς να αποποιείται τον όρο «ποίηση της ήττας» δεν συμφωνεί και απόλυτα με αυτόν. Σε ακόμη μία συνέντευξη του μάλιστα είχε τοποθετηθεί επί του θέματος αυτού λέγοντας πως δεν τον βρίσκει σύμφωνο ο όρος αυτός. Για τον ποιητή το αίσθημα είναι αυτό που καθορίζει την ποίηση.

³⁹ Γιώργος Ανδρειωμένος, *Από τη Στράτευση στην Αμφισβήτηση*, ό.π., σ. 131.

⁴⁰ Πόλυ Κρημιώτη «Μέσα στο σπίτι του ποιητή σώζεται πάντα το πρόσωπο του ανθρώπου», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 58.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 58.

Δεν με πολυβρίσκει σύμφωνο ο όρος γενιά και ποίηση της «ήττας»· θα προτιμούσα απλά «μεταπολεμική γενιά». Δεν υπήρξε εντούτοις αυτή η γενιά περιστασιακά προσανατολισμένη σε κάποιο όραμα· άλλωστε ακόμη και με τη «διάψευση» του το όραμα εξακολουθεί να υπάρχει αφού η ποίηση που το ενσωματώνει είναι κατεξοχήν υπαρξιακή ποίηση. Η διαφορά με τους επιγόνους βρίσκεται στα βιώματα. Ο αγώνας και η αγωνία κάθε ποιητή, κάθε εποχής, είναι αγώνας και αγωνία για τη γλώσσα, δηλαδή για την όσο το δυνατόν πυκνότερη και πληρέστερη έκφραση. Η γλώσσα της ποίησης είναι πάντα μαγική. Θα 'λεγα πως τα ποιήματα δε γίνονται ούτε με τις ιδέες αλλά ούτε και με τις λέξεις· τουλάχιστον δε γίνονται μόνο με αυτές. Χωρίς το αίσθημα δεν μπορώ να εννοήσω την ποίηση⁴².

Είναι ένας ποιητής με πάθος για τη συγγραφή ποιημάτων που αφορούν τον άνθρωπο, τον έρωτα, την ιστορία και τα γεγονότα που βίωσε όταν ήταν πολύ νεότερος. Ακόμη επέμενε μέσα από τα ποιήματα του πως η ποίηση ήταν σωτήρια για αυτόν και πως δεν θα τα είχε καταφέρει δίχως την ύπαρξη της.

2.3 Επανερχόμενα θέματα στην ποίηση του Κωσταβάρα

Η ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα κινείται ανάμεσα σε τρία επανερχόμενα θέματα. Το πρώτο είναι η ιστορία, το δεύτερο ο έρωτας και το τρίτο η ποιητική. Ο θεματικός άξονας της ιστορίας κυριαρχεί όπως είναι φυσικό μέσα στην ποίηση του Κωσταβάρα καθώς έζησε σε μία πολύ ταραγμένη περίοδο όπου η χώρα μαχόταν κατά των εχθρών ενώ έπειτα είχε να αντιμετωπίσει τον εμφύλιο αλλά και τη μεταπολίτευση. Τα γεγονότα αυτά ήταν αναμενόμενο να επηρεάσουν τον ποιητή και να τον οδηγήσουν από πολύ μικρή ηλικία στη συγγραφή των πρώτων του ποιημάτων. Η ταξινόμηση λοιπόν των ποιημάτων γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε πολλές φορές ένα θέμα καλύπτει μια ολόκληρη συλλογή (π.χ *Ιστορήματα*), ενώ άλλες φορές καλύπτει μια ενότητα από τις τρεις συνήθως της εκάστοτε συλλογής.

Τα ποιήματα της πρώτης ποιητικής περιόδου του ποιητή είχαν κυρίως αγωνιστικό χαρακτήρα. Οι συλλογές *Πρελούνια* (1953), *Αναζήτηση* (1956), *Αναβίωση* (1957), *Εξοδος* (1957), *Κοντσέρτο για κυκλάμινο και ορχήστρα ωρών* (1958) και *Ρωμείκη σουίτα* (1959) ήταν συλλογές οι οποίες δημιουργήθηκαν με

⁴²Τζέλα Ασπρογέρακα κ.ά., «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ, 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 69.

σκοπό να εξυψώσουν το πνεύμα των πολιτών για το κοινό καλό και για τη σωτηρία του τόπου. Αυτό που επιδίωκε δηλαδή ο Κωσταβάρας ήταν μια επανάσταση η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα να κρατηθούν ζωντανά τα διαχρονικά επιτεύγματα του λαού και οι παραδόσεις του⁴³. Κάποια από τα ποιήματα που το αποδεικνύουν είναι τα εξής:

Απόσπασμα από το ποίημα «Βράδυ»:

εμπρός ανθρωπότητα, πυρπολήσου γι' ακόμα μια φορά
όταν θάχει ξεδιπλώσει μια καινούργια μέρα τα βλέφαρα της
εμείς, θάχουμε διπλώσει τις ανάσες μας
σαν τα ρούχα ενός νεκρού παιδιού, σ' ένα σεντούκι
μη μας ξεχάσεις τη μέρα που θα μας στήσουν ένα μνημείο οι ίδιοι οι
[φονιάδες μας...]⁴⁴

Απόσπασμα από το ποίημα «III»:

Θα περιμένουμε την αυγή· πέρ' απ' τις διαστάσεις των απογνώσεων,
πέρ' απ' την επαγρύπνηση, πέρ' απ' την προσμονή, θα περιμένουμε·
μια δέσμη αχτίνες πέρ' απ' τη συντριβή των άστρων,
μια σίγουρη φωνή πέρ' απ' της νύχτας τη σιωπή· θα περιμένουμε[...]⁴⁵.

Απόσπασμα από το ποίημα «Νύχτα»:

Αδερφή μου, τώρα που δυό μαραμένα ζουμπούλια, τα μά
[τια μιάς μέρας
πίνουν το τελευταίο δάκρυ τους σε μια πορεία κατάνυξης·
τώρα που τα χέρια της, δυό τσακισμένα κουπιά
βυθίζονται ανήμπορα σ' ένα κύμα από πάγο·
έλα να πάρουμε τη φωτιά απ' τα χέρια του πολέμου·
να ζεστάνουμε αυτούς που κρυώνουν· ν' ανάψουμε ένα
[λύχνο
γι' αυτούς που χάνουν το δρόμο τους, στο κρύο σκοτάδι[...]⁴⁶.

Απόσπασμα από το ποίημα «I»:

⁴³Νίκος Ι. Χουρδάκης, «Χριστιανικά αρχέτυπα και ήθος σε δύο αριστερούς ποιητές της Α' μεταπολεμικής γενιάς: Μιχάλης Κατσαρός (1920-1997)- Θανάσης Κ. Κωσταβάρας (1927- 2007)», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάτρα: Ε.Α.Π. 2014. Διαθέσιμο στο: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/27017> (προσπελάστηκε: 28/3/2023).

⁴⁴Θανάσης Κωσταβάρας, *Αναζήτηση*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1956, σ. 40.

⁴⁵Θανάσης Κωσταβάρας, *Αναβίωση*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1957, σ. 13.

⁴⁶Θανάσης Κωσταβάρας, *Εξοδος*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1957, σ. 20.

Όταν είσαι πίστη· όταν είσαι ελπίδα· όταν είσαι αφοσίωση·
έχεις χρέος:
ν' αγρυπνείς· να μην περιμένεις
τον κλέφτη, το δολοφόνο, το βάρβαρο
να σπάσει την πόρτα σου
και την πόρτα της αυριανής
γαλήνης[...]⁴⁷.

Στην πρώτη ποιητική περίοδο των συλλογών του Κωσταβάρα κάνουν την εμφάνιση τους και πολλά ερωτικά ποιήματα, που παρόλο που θα δούμε εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο την ερωτική του ποίηση αξίζει να αναφέρουμε πως ήδη από τα νεότερα χρόνια της ποιητικής του πορείας ο ποιητής εξυμνεί το γυναικείο φύλο και εξιδανικεύει την γυναίκα.

Απόσπασμα από το ποίημα «Χρυσοθήρας»:

(...Νάμουν στο κρεβάτι σου άθλια φύτρα
τ' άκουρα τα γένια μου το δέρμα
να σου ξύνουν και μ' ακράτο σπέρμα
να ποτίζω την καφή σου μήτρα...[...]⁴⁸)

Απόσπασμα από το ποίημα «πρώτο»:

Άνεμε πόσα λούλουδα
κοιμήθηκαν στα μάτια σου.
Πόσα νερά βουβάθηκαν, στα δάχτυλα σου αιχμάλωτα.
Πουλιά, πόσα μαράθηκαν
στα μαύρα σου φιλιά.

Φεγγάρια ήρθαν και διάβηκαν.
Χιόνια και λύωσαν κι' άνθισαν.
Και δάση θρέψαν με φωτιά
τους κάμπους και τις θάλασσες.
Και ζώσαν μ' άγριους θάνατους
φαράγγια τα βουνά.

Κάπου μακρυά
γλυκειά φωτιά.
Κάπου γυναίκας χείδεμα[...]⁴⁹.

⁴⁷Θανάσης Κωσταβάρας, *Κοντσέρτο για κυκλάμινο και ορχήστρα ωρών*, Αθήνα: Τυπ. Προόδου, 1958, σ. 17.

⁴⁸ Θανάσης Κωσταβάρας, *Αναζήτηση*, ό.π., σ. 5.

⁴⁹Θανάσης Κωσταβάρας, *Ρωμείκη σουίτα*, [χ.τ.], [χ.ό.] 1959, σ. 71.

Ωστόσο τα ερωτικά ποιήματα του Κωσταβάρα κυριαρχούν από τη δεύτερη ποιητική περίοδο και έπειτα. Από το 1963 μέχρι το 1980 ξεκινά η δεύτερη ποιητική περίοδος όπου ο ποιητής εξέδωσε τις επόμενες συλλογές του. Σε αυτές τις συλλογές παρατηρείται και η αλλαγή της ποίησης του καθώς διακρίνονται έντονα οι συνέπειες από την ήττα της αριστεράς Ανάμεσα στις άλλες συλλογές το 1971 εκδίδονται και τα *Δώδεκα ερωτικά*, ερωτικά ποιήματα που αναφέρονται στη σύζυγο του Αγγελική Κωσταβάρα. Τα ποιήματα του παίρνουν ζωή και ο ίδιος πλημμυρίζει από ευτυχία όταν αναφέρεται στο πρόσωπο της αγαπημένης του. Το 1986 εκδίδει *Τα ερωτικά* συλλογή με περισσότερα ερωτικά ποιήματα.

Δεν έχει λόγια τρυφερά
δεν ξέρει άλλο πέραςμα απ' το φόβο.

Όταν την κοιτάει τα μάτια του
γίνονται δάσος που άρπαξε φωτιά
όταν μιλάει για κείνη τα μαλλιά του αλλάζουν χρώματα.

Θέλει να δείξει τα φιλιά της και τα χέρια του
χάνονται μέσα σε σκοτεινά πηγάδια.

Ανάβει την καρδιά του και ξενυχτάει κατάμονος.
Γράφοντας με το αίμα του
μεγάλα γράμματα
σπαρακτικά⁵⁰.

Στην ποίησή του ωστόσο υπάρχει και η ίδια η τέχνη του ποιητή που χρησιμοποιείται περισσότερο ως ρόλος. Γράφει τα ποιήματα του προκειμένου να σώσει τις μνήμες των ανθρώπων που έχυσαν το αίμα τους για την πατρίδα αλλά και για να μεταφέρει αυτές τις εμπειρίες στην επόμενη γενιά. Η ποίηση λειτουργεί ως βάλαμο για τον ίδιο και παρηγοριά. Είναι ο μόνος τρόπος για να μην ξεχάσουν οι άνθρωποι τι είχε συμβεί. Ωστόσο πολλές φορές η ίδια η ποίηση του προκαλεί δυσφορία και άγχος. Θέλει να προβεί στη δημιουργία ενός ποιήματος άρτιου και για να συμβεί αυτό πρέπει να μοχθήσει αρκετά. Η σύνθεση ενός ποιήματος έχει και την θετική της πλευρά όμως καθώς η χαρά της δημιουργίας ανταμείβει τον ποιητή⁵¹.

⁵⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 121.

⁵¹Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάι, 2017, σ. 58-59.

Γιατί είσαι και συ όμορφη όπως η επανάσταση.
Γιατί είσαι και συ σκληρή όπως η επανάσταση.
Γιατί δεν έχω άλλο καταφύγιο έξω απ' αυτή κι από σένα και
 συ, όπως και κείνη, άλλη από μένα διέξοδο
γι' αυτό
φιλώ το μαχαίρι που με σφάζει.

Και γιατί φοβάμαι ακόμα
πως αν είναι να διαλέξω ανάμεσα στις δύο σας δε θα 'σαι συ
 Που θ' απαρνηθώ
γι' αυτό
παρακαλώ μες στον καπνό της άλλης
ένα τέλος να βρω⁵².

⁵²Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '7*, ό.π., σ. 115.

Κεφάλαιο 3: Κυρίαρχοι θεματικοί άξονες και μοτίβα

3.1 Οι πολιτικές θέσεις του Θανάση Κωσταβάρα

Ο Θανάσης Κωσταβάρας έζησε μέσα σε μια εποχή όπου η κατάσταση στη χώρα ήταν δύσκολη. Στα εφηβικά του χρόνια αντιμετώπισε τη σκληρή πραγματικότητα της εποχής καθώς έλαβε μέρος στον πόλεμο κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Έτσι τα ποιήματα του ήταν αδύνατον να μην αναφέρονται στο κομμάτι της ιστορίας και της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε τότε στη χώρα. Στις πρώτες του συλλογές παρατηρείται μια καρυωτακίζουσα διάθεση η οποία πηγάζει από την κοινωνική δυστυχία που άφησε πίσω της η εμπόλεμη δεκαετία ωστόσο είναι περισσότερο φανερή η αγωνιστική διάθεση του ποιητή καθώς πιστεύει πως πρέπει οι άνθρωποι να μάχονται και να αγωνίζονται για το κοινό καλό. Από την συλλογή *Ο Γυρισμός* όμως και ύστερα ο αγωνιστικός και επαναστατικός τόνος του ποιητή χάνεται και τη θέση του παίρνουν ποιήματα με έντονη την αίσθηση της απαισιοδοξίας και της λύπης για όσα δεν κατάφεραν να γίνουν. Της λύπης για τους ανθρώπους που έχασαν την ζωή τους στη μάχη, για τους συντρόφους του που πάλεψαν αλλά δεν τα κατάφεραν⁵³.

Στις περισσότερες συλλογές του, ακόμη και σε αυτές που δεν έχουν σχέση με το κομμάτι της ιστορίας και του πολέμου, βρίσκει πάντα τον χρόνο να αφιερώσει κάποια ποιήματα είτε σε συντρόφους, είτε σε περιστατικά και γεγονότα που συνέβησαν στον πόλεμο ή κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Μακρόνησο όπου είχε εξοριστεί. Ξεκινώντας από τις πρώτες του ποιητικές συλλογές παρατηρείται η έντονα αγωνιστική διάθεση του ποιητή. Η νιότη του τον οδήγησε στο να κάνει όνειρα για ένα καλύτερο μέλλον στο οποίο δεν θα υπήρχε χώρος για τον πόλεμο.

Στην συλλογή *Αναζήτηση* στο ποίημα «Φωνή» ο ποιητής περιγράφει τη συνομιλία του ποιητικού υποκειμένου με τους συνανθρώπους του (*αδερφέ μου, αδερφή μου*) και τους παροτρύνει να μην εγκαταλείψουν τον αγώνα. Αυτοί φαίνεται πως διστάζουν μπροστά στη θέα των νεκρών:

- φοβάμαι· κύτταξε πως υψώνονται βουνά από νεκρούς
κύτταξε· χιλιάδες κρανία φωσφορίζουν καθώς ανοιγοκλείουνε τις προ-
[δομένες τους κόγχες[...]]

⁵³ Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, ό.π., σ. 52.

φοβάμαι· κρυώνω· έλα να φύγουμε
πίσω απ' τα βουνά θα βρούμε τη μέρα
πίσω απ' τα βουνά θα βρούμε πράσινα λιβάδια
ποτάμια ήρεμα, δέντρα ευγενικά
θα βρούμε παιδιά να παίζουν αμέριμνα στους κήπους
έλα· τα στάχνα θα σκύψουν να ευλογήσουν την επιστροφή μας
τα χόρτα θ' ασπαστούνε τα βήματα μας
στο πέραςμα μας θα στενάξουν από ανακούφιση τα ρυάκια...

Ωστόσο ο ποιητής τους προτρέπει να προσπαθήσουν να μείνουν και να αγωνιστούν για την παγκόσμια ευτυχία, ενώ προσθέτει πως όταν καταφέρουν και κερδίσουν τότε θα φέρουν στους ώμους τους ένα μέρος της παγκόσμιας ευθύνης:

-όχι· δεν ταιριάζει να φύγουμε· μείνε· η φωτιά...
η φωτιά μας καλεί, η φωτιά μας χρειάζεται
θα ρίξουμε προσάναμα τις ανάσες μας, τα μαλλιά μας
τις αγάπες μας, τα χέρια μας, την καρδιά μας
θ' ανάψουμε μια φωτιά να φωτίσουμε το δρόμο της αυγής
θα φέξουμε το δρόμο της ειρήνης και της αγάπης
θα φέρουμε τον ήλιο στη γειτονιά μας
ένα τρυφερό ήλιο να στεγνώσει τα δάκρυα στα μάτια του κόσμου·

προχώρα· άρπαξε το φόβο απ' το λαιμό
πάτα γερά, σφίξε δυνατά, προχώρα...
δεν υπάρχει δικαίωση στην ηδονή της ανάπαυλας
περπάτα· τα πόδια σου θα γίνουν γερά
το κορμί σου θα λαφρύνει σαν αστέρι
το κορμί σου θα γίνει λαφρύ σαν το χάδι
καθώς θα φέρνεις στους ώμους σου ένα μέρος της παγκόσμιας ευθύνης [...⁵⁴]

Μέσα από το ποίημα αυτό ο Κωσταβάρας παρουσιάζει το αγωνιστικό φρόνημα του ποιητικού υποκειμένου το οποίο προσπαθεί να καταρρίψει την αδικία και το θάνατο.

Από τη συλλογή *Ρωμέικη σουίτα* αλλά κυρίως από τη συλλογή *Ο Γυρισμός ο Θανάσης* Κωσταβάρας αλλάζει τον τρόπο γραφής του επηρεασμένος και από τις ιδεολογικές ρωγμές που προκάλεσε το 20ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της άλλοτε Σοβιετικής Ένωσης (1956). Όπως παρατηρεί ο Αλέξης Ζήρας:

Μετά τη *Ρωμέικη σουίτα* αρχίζει στο έργο του να είναι ευδιάκριτη η υποχώρηση των επικολυρικών στοιχείων –συντεταγμένων με το πνεύμα της

⁵⁴ Θανάσης Κωσταβάρας, *Αναζήτηση*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1956, σ. 45, 47.

αράγιστης εικόνας της αντίστασης- και η άνοδος και επικράτηση πολύ σύντομα ενός λόγου εμφανώς λιτότερου, και, κυρίως, πυκνότερου και πιο καίριου στην απόδοση της συναισθηματικής γνησιότητας⁵⁵.

Έτσι λοιπόν με τον *Γυρισμό* ο ποιητής χάνει την αισιόδοξη πλευρά που βλέπει τα πράγματα, τις μέρες που διεκδικούσε το όνειρο και βυθίζεται στις σκέψεις του ενώ στο μυαλό του έρχονται στιγμές που βίωσε στον πόλεμο. Η μνήμη είναι αυτή που κυριαρχεί στα περισσότερα ποιήματα του καθώς έρχονται στο νου του εκείνοι που πάλεψαν αλλά δεν τα κατάφεραν. Από την συλλογή *Κατάθεση* το ποίημα «Το Φονικό» περιγράφει τη σκληρή πραγματικότητα ενός συντρόφου του ποιητικού υποκειμένου την ώρα της εκτέλεσης όπου το σώμα του γέμισε τρύπες από τις σφαίρες και τα μαλλιά του τα έριξαν μέσα στη λάσπη όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

Ήξερε τι τον περίμενε.

Σκεφτόταν μόνο τι θα 'ταν πιο σύντομο.
Το ατσάλι ή το μολύβι.

Καμιά
χάρη δεν του 'γινε.
Γέμισαν τρύπες το σώμα του.
τα μαλλιά του τα σκόρπισαν μέσα στη λάσπη.
δεν έβγαλε μιλιά.

Ο αγέρας μόνο τον άκουγε. Και το φεγγάρι.
Καθώς το αίμα του φώναζε: Σφάζτε με.
Γλιτώστε με απ' το αύριο.
Από μένα τον ίδιο γλιτώστε με.

Πριν να 'ναι αργά⁵⁶.

Ακόμη σημαντική είναι και η άποψη που έχει ο ποιητής γύρω από τη ζωή. Σε πολλά ποιήματα του κάνει φανερό ότι δεν βρίσκει νόημα στο να ζει αφού πολλοί σύντροφοι του έχασαν τη ζωή τους και άλλοι ανέλαβαν θέσεις που ήταν αντίθετες στη μέχρι τώρα ιδεολογική τους πορεία. Ο ποιητής έχει επηρεαστεί ψυχολογικά και ηθικά από τις συνέπειες που έφερε η στρατιωτική ήττα της αριστεράς, έτσι που για τον ίδιο δεν είχε νόημα πια η ζωή. Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί πως ο Κωσταβάρας

⁵⁵Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, ό.π, σ. 52-53.

⁵⁶Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 67.

δεν έχει εμμονή με το γεγονός ότι δεν νίκησε ο «κομμουνισμός» όπως συνέβαινε με την πρόιμη ποίηση του Λειβαδίτη και του Πατρίκιου. Στον Κωσταβάρα η ποίηση του πηγάζει από τη διάψευση της ίδιας της ζωής⁵⁷.

Γλίτωση.

Για να φύγω ένας άθλιος γέρος
γεμάτος ζάρες απογοητεύσεις και σφάλματα.

Ξόδεψα τη ζωή μου σε λεπτομέρειες.
Ζυγιάζοντας χειρονομίες και λόγια.
Αγοράζοντας ακριβά με το αίμα πουλώντας στο τέλος φτηνά.

Είμαστε μια γενιά που δεν έχει πια τίποτ' άλλο από μνήμες.
Ζήσαμε τη φωτιά και το φόβο την έπαρση και την πίκρα την
απόφαση και την άρνηση.

Τώρα τελειωμένοι καθόμαστε και κάνουμε αθροίσεις τα βρά-
δια
βγαίνοντας πάντα χαμένοι
(κι ας μην ξέρουμε ακόμα που θα 'πρεπε να 'ναι το κέρδος)
βρίσκοντας πάντως λειψά τα χτυπήματα
τούτο κυρίως: ατέλειωτη πάνω μας
την τελευταία λαβωματιά⁵⁸.

Στις περισσότερες συλλογές του ο ποιητής παρουσιάζει και αναλύει αρκετές φορές τα όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια του πολέμου και της κατάστασης που βίωσε ο ίδιος και οι σύντροφοι του. Ωστόσο την αίσθηση αυτής της επανάληψης την κατανοεί και μάλιστα αυτό το αποτυπώνει και σε ένα ποίημα του⁵⁹. Έχει πλήρη αίσθηση του τι συμβαίνει αλλά όπως εξηγεί και στο ποίημα «Πρόλογος» αυτά που πέρασε ήταν τόσο τρομερά και απάνθρωπα που τον βασανίζουν ακόμα. Αυτός είναι και ο λόγος που επανέρχεται στα ίδια θέματα.

Μη με ρωτάτε γιατί έρχομαι κι επανέρχομαι.
Γιατί με βασανίζουν τα ίδια θέματα πάντα.

Στο βάθος δεν έκανα τίποτ' άλλο παρά να μιλώ για το
αίμα μου.
Για τις μέρες που υπήρξαν τόσο θολές.

⁵⁷Νίκος Ι. Χουρδάκης, «Χριστιανικά αρχέτυπα και ήθος σε δύο αριστερούς ποιητές της Α' μεταπολεμικής γενιάς: Μιχάλης Κατσαρός (1920-1997)- Θανάσης Κ. Κωσταβάρας (1927-2007)», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάτρα: Ε.Α.Π. 2014. Διαθέσιμο στο: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/27017> (προσπελάστηκε: 4/4/2023).

⁵⁸Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, ό.π., σ. 117.

⁵⁹Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, ό.π., σ. 51.

Για τις νύχτες τις τόσο τρομερές και απάνθρωπες.

Γι' αυτό φαίνομαι τόσο μονότονος, τόσο περιορισμένος.
Πιασμένος στο ίδιο δόκανο πάντα.

Γιατί δεν μπόρεσα να ξεφύγω απ' αυτόν το φοβερό εφιάλτη.
Απ' τον τετρακέφαλο σκύλο που δε μ' άφησε ούτε λεπτό.

Θέλω να πω, η ζωή μου στάθηκε μετρημένη.
Απ' τον ένα, όχι στον άλλο φόβο, στον ίδιο πάλι. Γι' αυτό⁶⁰.

Σημαντική ωστόσο είναι και η αναφορά μέσα στα ποιήματα του σε συντρόφους όπως ήδη έχουμε επισημάνει. Ο ποιητής αναφέρεται σε αυτούς και θέλει με αυτό τον τρόπο να τους τιμήσει καθώς πρόκειται για άγνωστους ανθρώπους που δεν τους αποδόθηκαν ποτέ τιμές όπως θα έπρεπε. Χαρακτηριστική φιγούρα αποτελεί ο Τάκης Τσούτης, ένας εικοσάχρονος επονίτης που εκτελέστηκε για τις ιδέες του. Ο ποιητής αναφέρεται στο συγκεκριμένο πρόσωπο σε τρεις συλλογές του. Στη συλλογή «*Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*» με το ποίημα «Κι ένας επίλογος σχεδιασμένος από καιρό σαν μνημόσυνο», (το ποίημα αυτό μεταφέρθηκε και στην επόμενη συλλογή του ποιητή, τα *Ιστορήματα*, καθώς σύμφωνα με τον ίδιο ταίριαζε καλύτερα στη θεματολογία της συλλογής αυτής) στη συλλογή *Στο βάθος του χρώματος* με το ποίημα «Μετά το νυχτερινό δελτίο ειδήσεων» αλλά και στη συλλογή *Η μακρινή άγνωστη χώρα* με το ποίημα «Ακόμα ένα παράπονο για τους λησμονημένους»⁶¹.

Στο πρώτο ποίημα το ποιητικό υποκείμενο αναφέρει πως ο Τάκης Τσούτης δεν ήταν γνωστός όπως ο Νίκος Μπελογιάννης ή ο Ναπολέων έτσι ώστε να τον γνωρίζουν όλοι ενώ παράλληλα αναρωτιέται πως ένας τόσο μικρός άνθρωπος, όπως αυτός, είχε το σθένος να δει κατάματα ακόμη και το θάνατο, παρόλο που τον κυρίευε αυτές τις δύσκολες ώρες η έγνοια του φόβου. Κατάφερε όμως να υπερνικήσει αυτό τον φόβο για να υποστηρίξει την ιδεολογία του. Τέλος ο ποιητής σκέφτεται ποιες μπορεί να ήταν οι τελευταίες σκέψεις του Τσούτη λίγο πριν εκτελεστεί.

Δεν ήταν ο Νίκος Μπελογιάννης που τον σκέφτονταν όλοι
αυτός.

Δεν ήταν ο μεγάλος, πράγματι, Ναπολέων
(όχι ο αυτοκράτορας· ο δικός μας· που δεν καταδέχθηκε να

⁶⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, ό.π., σ. 11.

⁶¹Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, ό.π., σ. 54.

ξεκόψει απ' τους άλλους
όταν τους πήραν απ' το Χαϊδάρι, διακόσιους
εκείνη την πρώτη του Μάη, τα χαράματα).

Αυτός ήταν μικρός και δειλός.
Φοβόταν σαν άνθρωπος.
Τώρα βρίσκεται χαμένος στα βάθη των σκοτεινών αιώνων
και τίποτα
δε θα μπορέσει να τον βγάλει από κει.
Καμία Ιστορία δεν αναφέρεται στ' όνομα του.
Καμία αράδα δεν έχει ως τώρα ασχοληθεί
με τη δική του περίπτωση.
Με τη δική του μοίρα, το δικό του θάνατο
με το δικό του θρίαμβο επιτέλους που, αυτός, ένας μικρός και
δειλός
πέρασε λουσμένος στον ιδρώτα την απέραντη έκταση του
φόβου
και τράβηξε πιστός στις αρχές του για κει που τον είχε τάξει
ο όρκος του.
Δεν πρόδωσε καμία από τις αρχές του, είναι βέβαιο.
Όμως δεν ξέρουμε τίποτα για το πώς πέρασε τις τελευταίες
του ώρες αυτός ο άνθρωπος.
Ίσως είχε το θάρρος να μην τους παραχωρήσει τη χαρά να τον
βοηθήσουν όταν τον κάλεσαν⁶². [...]

Στο δεύτερο ποίημα το ποιητικό υποκείμενο ονειρεύεται τον Τάκη Τσούτη ο οποίος έχει μια πίκρα μέσα του, ένα παράπονο καθώς αυτά για τα οποία είχε παλέψει και έχασε τη ζωή του δεν άλλαξαν καθόλου τον κόσμο. Αυτό λοιπόν τον στεναχωρούσε και όχι το σκοτάδι του Άδη όπου βρισκόταν.

Είδα τον Τάκη Τσούτη πάλι σε όνειρο.
Σε ασυνήθιστο όνειρο τον είδα ανταριασμένο.

Δεν κρατούσε τα ξερά φύλλα στα χέρια του.
Ούτε μιλούσε τη γλώσσα που ήξερα.

Άλλα, πικρά, τραγούδια κυλούσαν απ' τα μάτια του.

Κι εκεί που τον ρωτούσα αν το μαύρο χιόνι εκεί κάτω
είχε σκεπάσει και τα τελευταία λυχνάρια
εκείνος ξαναβρήκε τα λόγια του, τον πήρε το παράπονο.
Δεν κλαίω, είπε, γι' αυτά τ' ασήκωτα σκοτάδια.
Έτσι ήταν κι έτσι θα μένουν πάντα.
Του πάνω κόσμου τα παράδοξα είναι που με παιδεύουν.

⁶²Θανάσης Κωσταβάρας, *Ιστορήματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1985, σ. 50-51.

Τα κούφια λόγια, τα κρυφά μαχαίρια
και τ' άλλα πάθη, τα θολά, τα χαμηλά και τα μίζερα.
Κι όλα σαν να 'ναι χτισμένα πάνω στο ψέμα.
Και των αγίων τα άγια ριγμένα στα σκυλιά.

Με ποια λοιπόν οράματα σταθήκαμε, παιδιά, αντίκρυ στ' αποσπάσματα;
Για ποια ομορφιά κατακυλήσαμε στον κάτω κόσμο τα πηγάδια⁶³;

Τέλος το τρίτο και τελευταίο ποίημα όπου ο ποιητής κάνει αναφορά στον Τάκη Τσούτη βρίσκεται, όπως αναφέραμε στη συλλογή *Η μακρινή άγνωστη χώρα* και εκεί το ποιητικό υποκείμενο συλλογίζεται τον αδικοχαμένο εικοσάχρονο επονίτη σύντροφο του και λυπάται που έχασε τη ζωή του άδικα πάνω σε αυτή την τρυφερή ηλικία.

Για κείνα που κιόλας ξεχάσαμε.
Γι' αυτά που πήρες για πάντα μαζί σου:
τα διαμαντένια σου είκοσι χρόνια.
Τότε που σου τσάκισε την καρδιά
το χιονισμένο βόλι του αποσπάσματος.
Κι έγειρες μέσα στο πρώτο φως της μέρας
ανάμεσα στ' αγριολούλουδα.
Μοιάζοντας σαν μικρός θεός που τον πήρε ο ύπνος.
Πριν να σε πάρει κάτω το χόμα.
Πριν ακόμα προφτάσουν οι άλλοι να εισπράξουν το αίμα σου.
Γέμισε ο κόσμος χαμένε μου φίλε από παραχαράκτες της Ιστορίας.
Γέμισε ο κόσμος από φωστήρες.
Από μπάσταρδους ήρωες και σωτήρες.

Και εσύ, κοντά μισόν αιώνα τώρα ταξιδεμένος.
Παγιδευμένος, λεηλατημένος, λησμονημένος.

Χωρίς να έχεις προλάβει να χαρείς
ούτε μια μέρα τα νιάτα σου⁶⁴.

Και άλλες φορές όμως ο Κωσταβάρας αναφέρεται στους συντρόφους του. Ταυτίζεται μάλιστα μαζί τους καθώς έχει και ο ίδιος βιώσει την απομόνωση και τα βασανιστήρια όταν βρισκόταν εξόριστος στη Μακρόνησο. Αυτό που επιδιώκει ο ποιητής μέσα από τα ποιήματα του είναι να έρθει κοντά με τους ταπεινούς και πονεμένους ανθρώπους, καθώς δεν είναι ταγμένος σε κάποιο κομματικό σχηματισμό,

⁶³Θανάσης Κωσταβάρας, *Στο βάθος του χρώματος*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 28.

⁶⁴Θανάσης Κωσταβάρας, *Η μακρινή άγνωστη χώρα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999, σ. 37-38.

και με αυτό τον τρόπο να τους αποδείξει πως και η μοίρα του ήταν ίδια με τη δική τους.

Για όλα αυτά λοιπόν θα 'θελα να μιλήσω.
Ν' ακουμπήσω ένα φύλλο δάφνης έστω κάπου για τους
αμνημόνευτους[...]
Πέρασα χρόνια και χρόνια μακριά απ' τους άλλους.
Κλεισμένος με τη δική μου θέληση
Στη σιωπή. Δοσμένος σ' αυτή την τρομερή αναμέτρηση
Όπου και οι δυνατοί ακόμα συντρίβονται[...]

Αυτή τη μοίρα θέλησα να κλείσω στη δική μου φωνή⁶⁵.[...]

Οι περιγραφές που κάνει ο ποιητής στα ποιήματα αυτά που έχουν σχέση με τις δύσκολες περιόδους που βίωσαν είναι τρομακτικές σχεδόν ζωντανές αποτυπώνοντας την άλλοτε σκληρή πραγματικότητα. Σε ένα από τα ποιήματα της συλλογής *Ιστορήματα* ο Κωσταβάρας μιλάει για αυτά που βίωσαν οι σύντροφοι του και περιγράφει κάποια από τα βασανιστήρια που υπέστησαν πριν την εκτέλεση τους. Όπως αναφέρει τους χτυπούσαν χωρίς έλεος με κάθε λογής αντικείμενο μέχρι τη στιγμή της εκτέλεσης τους.

Μεγάλο Σάββατο τους είχαν πιασμένους.
Μεγάλο Σάββατο, τέσσερις μέρες βαρεμένους κι ατσίγαρους
κάτω στα παλιουράκια τους έπιασαν.

Κι όλη τη μέρα τους χτυπούσαν.
Με τα σκοινιά και με τα σίδερα τους χτυπούσαν
και με τα μυτερά μαχαίρια τους ξέσχιζαν.

Και την άλλη μέρα, ανήμερα του Πάσχα, τους έστησαν.
Την άλλη μέρα, ανήμερα του Πάσχα, ψηλά
στη θέση Μπαλκονάκι, τους έστησαν.

Κι ο κάμπος κάτω απ' τα πόδια τους, πνιγμένος μέσα στα
σπαρτά.
Με τα ζαμπάκια ανοιγμένα.
Και με τις λεύκες να 'χουν μόλις πετάξει τα πρώτα τα φυλ-
λαράκια τους⁶⁶.

⁶⁵Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 36- 37.

⁶⁶Θανάσης Κωσταβάρας, *Ιστορήματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1985, σ. 12.

Αυτό που θέλει δηλαδή ο Θανάσης Κωσταβάρας μέσα από την ποίηση του είναι να μιλήσει για τους ανώνυμους αγωνιστές και όχι για τους επώνυμους οι οποίοι έλαβαν με διάφορους τρόπους τη δόξα. Θέλει δηλαδή μέσα από αυτή να αποτίσει φόρο τιμής σε αυτούς τους ανώνυμους ήρωες ενώ παράλληλα εκφράζει μέσα από την ποίηση του το παράπονο του για τη μοναξιά και την αδικαίωτη φωνή των ηρώων αυτών⁶⁷. Ο Ηλίας Κεφάλας αναφέρει στην κριτική του για τον Κωσταβάρα:

Η ονοματοποιία των ηρώων αφορά ταπεινούς και ανώνυμους, που δεν βρέθηκαν ούτε μια στιγμή μπροστά στο δρόμο της δημόσιας ιστορίας. Επεκτείνεται όμως και στους επώνυμους ταγούς, και στα ουδέτερα πρόσωπα για τα οποία η Ιστορία μπορεί να αοριστολογεί κατά το δοκούν, ασυνεπής πάντα προς τη μυστική τους ιδιαιτερότητα. Οι αναφερόμενοι ήρωες έχουν ένα κοινό σημείο: Συνιστούν όλοι την έσχατη μοναχική στράτευση. Τον αδιάκοπο αγώνα για το μαλάκωμα της τραγικής μοναξιάς. Η αναφορά των ηρώων συνοδεύεται πάντα με την υπόμνηση του παράπονου, της αδικαίωτης φωνής που δεν καταλάγιασε ακόμα μέσα στη σιωπή και το σφράγισμα του θανάτου, μέσα στην τέφρα του χρόνου. Η κυρίαρχη ιδεολογία ορίζεται από την προβολή της συγκεκριμένης μνήμης φορτισμένης από την καθολική πια ήττα και τον ανθρώπινο καθημερινό πόνο⁶⁸.

Αυτό λοιπόν το οποίο διαπιστώνεται είναι πως η ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα δεν είχε εμμονές με την αριστερά. Ο ίδιος ο ποιητής φυσικά είχε περάσει πολλά και είχε εξοριστεί λόγω της ιδεολογίας του όμως ποτέ με την ποίηση του δεν ήθελε να επιβάλει πολιτικά τις απόψεις του. Αυτό που επιδίωξε και τελικά έκανε ήταν να εξιστορήσει τα όσα συνέβησαν χωρίς να παραφράζει τη ιστορία. Ήθελε να είναι κοντά με τους συντρόφους του αλλά και γενικότερα με τους ανθρώπους καθώς περίμενε το αποτέλεσμα της αντίστασης τους να είχε αντίκρισμα και να ακολουθούσε η δημιουργία ενός μέλλοντος λαμπρότερου και πιο αισιόδοξου. Βέβαια η έκβαση της

⁶⁷Χρήστος Αντωνίου, «Ο Θανάσης Κωσταβάρας και το δράμα του ανώνυμου αγωνιστή», *Περί ου*, 30 Μαρτίου, 2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.periou.gr/%CF%87%CF%81-%CE%B4-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%BF-%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%89%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%B1%CF%82-%CE%BA/> (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

⁶⁸Ηλίας Κεφάλας, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ, 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

αντίστασης αυτής δεν έληξε όπως θα ήθελε ο ποιητής όμως ακόμα και σε αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή ο Κωσταβάρας και πάλι δημιούργησε ποιήματα τα οποία να μην ήταν τελείως διαφορετικά από τα ποιήματα της προηγούμενης περιόδου ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν άλλαξε ο τρόπος που μετέφερε τα ιστορικά γεγονότα και τις καταστάσεις.

3.2 Η ερωτική ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα

Μπορεί ο Θανάσης Κωσταβάρας να έκανε περισσότερο έντονη την παρουσία του μέσα από την χαρακτηριζόμενη από τον Βύρωνα Λεοντάρη «ποίηση της ήττας» ύστερα από άρθρο του τελευταίου στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* ωστόσο η ερωτική του ποίηση είναι αυτή που τον χαρακτηρίζει και που της αφιερώνει πολύ χρόνο. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και συγκεκριμένα με τη συλλογή *Δώδεκα Ερωτικά* ο Κωσταβάρας παρουσίασε την ερωτική του ποίηση εντονότερα. Πριν από αυτή τη συλλογή βέβαια υπήρχαν ενδείξεις της ερωτικής του ποίησης και στις συλλογές *Συμπληρώματα*, *Αναζήτηση*, *Αναβίωση* κτλ. Έπειτα από τη συλλογή *Δώδεκα Ερωτικά* ο Θανάσης Κωσταβάρας δημοσίευσε το 1986 και άλλη συλλογή με ερωτικά ποιήματα την οποία ονόμασε *Τα Ερωτικά* ενώ στη συνέχεια των δημοσιεύσεων των επόμενων συλλογών του έδινε πάντοτε χώρο για την τοποθέτηση ερωτικών ποιημάτων μέσα σε αυτές. Το πρόσωπο στο οποίο αφιέρωνε όλα τα ερωτικά του ποιήματα ήταν φυσικά η σύζυγος του Αγγελική η οποία σύμφωνα με τον Νίκο Χουρδάκη ήταν η «περισσότερο ίσως τραγουδημένη γυναίκα της μεταπολεμικής ποίησης στην Ελλάδα».

Η Αγγελική, ίσως, υπήρξε η περισσότερο τραγουδημένη γυναίκα της μεταπολεμικής ποίησης, στην Ελλάδα. Οι αδιάλειπτες αφιερώσεις σ' αυτήν όλων των ερωτικών ποιημάτων, που έγραψε ο Κωσταβάρας απ' τις αρχές της δεκαετίας του '70 ως σήμερα καθώς κι η συγκλονιστική- θα τολμούσαμε να πούμε μυστική με την θεολογική έννοια- προσήλωση του στο πρόσωπο της, της δίνουν μια, σχεδόν, μοναδική θέση στην εξέλιξη της μεταπολεμικής ευαισθησίας μας, όπως αυτή καταγράφεται μέσα στην ποίηση⁶⁹.

⁶⁹Νίκος Χουρδάκης, «Ο,τι πολυτιμότερο μπορεί κανένας να θυμάται», *Ποιείν*, 21 Ιανουαρίου [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: <https://www.poein.gr/2007/01/21/eaiuoco-euooaaunao-aenaoeoiiss/#comments> (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

Ο έρωτας αποτελούσε κινητήρια δύναμη για τον ίδιο. Ήταν αυτός που τον βοήθησε να ζωντανέψει πάλι η ποίηση του μετά από αυτά που είχε περάσει και τον έκανε να πιστεύει στο θαύμα. Στη συλλογή μάλιστα *Στο βάθος του χρώματος* ο τίτλος ενός ποιήματος του το αναφέρει ξεκάθαρα «Τελικά μόνο στο θαύμα αξίζει πραγματικά να πιστεύουμε»⁷⁰. Έτσι λοιπόν ο έρωτας και το πάθος για τον Κωσταβάρα, όπως μας λέει ο Σωτήρης Παστάκας στο αφιέρωμα για τον ποιητή στο περιοδικό *Μανδραγόρας*, «υμνείται ως διάρκεια και όχι ως κάτι που καίγεται και τελειώνει».

Το πάθος δεν είναι κάτι που καίγεται και τελειώνει μέσα σε εννιάμιση εβδομάδες, όπως έχουμε συνηθίσει όλοι μας να πιστεύουμε: ίσως το πάθος, όπως μας λέει ο ποιητής, να ελλοχεύει στη διάρκεια κι ένας βίος ολόκληρος να μην είναι αρκετός να το εξαντλήσει⁷¹.

Ακόμη ο ποιητής παρουσιάζει τον έρωτα τελείως διαφορετικά από ότι άλλοι ποιητές της γενιάς του. Δεν κλαίει και δεν θρηνεί για κάποια σχέση ούτε πάει και έρχεται σε αυτή σαν κύμα. Είναι αφοσιωμένος στην αγάπη του και κάνει τα πάντα για να είναι καλά και ευτυχισμένη. Η ομορφιά της τον συνεπαίρνει και τον κάνει να δημιουργεί τα πιο ωραία ποιήματα, τον κάνει να τραγουδά. Πρόκειται όπως λέει ο Μαρκόπουλος «για ευτυχή ανταπόκριση, η οποία κατακλύζει ευφρόσυνα τον εσώτερο εαυτό του, που, για να μην εκραγεί, καταφεύγει στο ποίημα- τραγούδι»⁷².

Τα ερωτικά του ποιήματα απηχούν την αισιοδοξία και την ελπίδα. Σε ένα από τα ποιήματα της συλλογής *Τα ερωτικά* και συγκεκριμένα στο ποίημα «Σαν τη θάλασσα ανθίζεις» ο ποιητής μιλάει για την αγάπη η οποία απομακρύνει το φόβο και οδηγεί στην αποκάλυψη.

Γιατί τι άλλο είναι η αγάπη
παρά το χέρι που μας παίρνει και μας οδηγεί
κάποτε πέρα απ' το φόβο, μέσα απ' την κόλαση ακόμα
πάνω απ' την ηδονή, σε μια άλλη βαθύτερη γνώση
σε μιαν άλλη αποκάλυψη.

⁷⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Στο βάθος του χρώματος*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 34.

⁷¹Σωτήρης Παστάκας, «Ο Κωσταβάρας μέσα από τις ανθολογίες», *Μανδραγόρας*, τχ 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 63.

⁷²Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάι, 2017, σ. 57.

Εκεί που μόνο μια καινούργια γλώσσα μπορεί να σηκώσει την έκφραση⁷³.

Και σε άλλα πολλά ποιήματα βέβαια ο Κωσταβάρας εξυμνεί τη γυναίκα και εκφράζει το θαυμασμό του προς το πρόσωπο της. Μέσα από την συλλογή *Κήποι στον παράδεισο* και συγκεκριμένα με το ποίημα «Μικρό αφιέρωμα σε μια ιστορία δίχως τέλος» ο ποιητής παρουσιάζει τον εαυτό του τόσο μαγεμένο από τη γυναικεία ύπαρξη που έχει δίπλα του που φτάνει στο σημείο να λέει πως αν επρόκειτο να την συναντήσει πάλι θα άξιζε να ξαναγεννηθεί ενώ πιο κάτω συνεχίζει πως θα δεχόταν για χάρη της ακόμα και βασανισμένος να ζήσει. Φανερόνεται λοιπόν πόσο δυνατό είναι το πάθος που έχει ο Κωσταβάρας και με πόσο όμορφο τρόπο το εκφράζει μέσα από τα ποιήματα του.

Μόνο γιατί τόσες φορές σε φίλησα.

Γιατί τόσες φορές μου δόθηκε να γνωρίσω το σώμα σου.

Γιατί αξιώθηκα να κερδίσω αυτό που μόνο η αγάπη σου μπορούσε να μου χαρίσει –

γι' αυτό, μόνο γι' αυτό
αν ήταν πάλι να σε συναντήσω, θ' άξιζε
να ξαναγεννηθώ.

Μόνο γι' αυτό θα δεχόμουν
Ακόμα και βασανισμένος να ζήσω⁷⁴.

Ακόμη ένα εξαιρετικό ερωτικό ποίημα δίνεται από τον Κωσταβάρα και στη συλλογή *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*. Το ποίημα αυτό έχει τίτλο «Η απροσμέτρητη δύναμη της αγάπης» και μιλά για την αγάπη του ποιητή που φτάνει σε σημείο να κάνει ακραία πράγματα για να είναι κοντά στη γυναίκα που τόσο πολύ ποθεί.

Θα μπορούσα να μιλάω χρόνια για σένα.
Να σε ζωγραφίζω με πολύχορδους στίχους.
Να σε κλείνω σε τραγούδια σκοπίμως μακρόσυρτα
μόνο και μόνο για να σε κρατώ κοντά μου
όσο γίνεται περισσότερο.
Θα μπορούσα να κάνω τα πάντα.
Να γίνω σκύλος για να σε φυλάω τις νύχτες

⁷³Θανάσης Κωσταβάρας, *Τα ερωτικά*, Αθήνα: Ζώδιο, 1986, σ. 42.

⁷⁴Θανάσης Κωσταβάρας, *Κήποι στον Παράδεισο*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1990, σ. 21.

μια ήμερη θάλασσα να σου στέλνω τις αύρες μου
ήρωας, σωτήρας του κόσμου να γίνω.
Ένας Άγγελος της αγρύπνιας
να στάζω λίγο λάδι στον ύπνο σου.

Όλα μπορώ να τα κατορθώσω.
Φτάνει να σου δώσω να καταλάβεις
πόσο πολύ σ' αγάπησα.
Πόσο μοναδικά κι αράγιστα
πόσο βαθιά στη σκέψη μου για πάντα σ' έχω κλείσει⁷⁵.

Ωστόσο παρόλο που στην αρχή το ποιητικό υποκείμενο νιώθει έντονη επιθυμία για το έτερο άτομο και επιθυμεί να φτάσει στο απόλυτο στη συνέχεια τον κατακλύζει το αίσθημα της μοναξιάς και του ανεκπλήρωτου. Όπως επισημαίνει και ο Μαρκόπουλος:

Περιγράφεται η κόλαση της αμφιβολίας, της μοναξιάς και της ανεκπλήρωτης επιθυμίας για προσέγγιση του απόλυτου. Η ψυχή μέσα στη μοναχικότητα της σφαδάζει, και η μοναξιά της αυτή, γίνεται οδυνηρότερη, μέσα στην αμφιβολία, που ξεκινάει από την απλή υπόνοια, και φτάνει ως τη φοβερή βεβαιότητα του ανεκπλήρωτου⁷⁶.

Σε πολλά ποιήματα του ο Θανάσης Κωσταβάρας εκφράζει τον απόλυτο έρωτα που τρέφει προς τη σύζυγο του Αγγελική και αυτό φανερώνεται πιο έντονα στις τελευταίες του συλλογές. Μάλιστα το ποίημα του «Μόνο με και για την αγάπη σου» της συλλογής *Χαιρετισμοί* χαρακτηρίζεται ένα από τα πιο ερωτικά ποιήματα του και μπορεί να συγκριθεί με το ποίημα «Γιατί μ' αγάπησες» της Μαρίας Πολυδούρη. Και τα δύο ποιήματα μιλούν για τον απόλυτο έρωτα. Για τον έρωτα που αλλάζει τον άνθρωπο προς το καλύτερο, που τον κάνει να βλέπει τη ζωή με άλλη ματιά, πιο αισιόδοξη και πιο ζωντανή. Ο έρωτας κάνει τον Κωσταβάρα σύμφωνα με το ποίημα αυτό να ξανά βρίσκει την αθωότητα του και να ξεπερνά κάθε εμπόδιο που του παρουσιάζεται. Ο έρωτας είναι ο αρωγός του για να μπορέσει να ζήσει, είναι αυτός που τον κρατά ζωντανό.

⁷⁵Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 37.

⁷⁶Γιώργος Μαρκόπουλος, *Εκδρομή στην άλλη γλώσσα. Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Λειβαδίτης, Δούκαρης, Κατσαρός, Κωσταβάρας, Πατρίκιος*, Αθήνα: Ρόπτρον, 1991, σ. 216.

Μόνο με την Αγάπη σου
μπορώ να επιζήσω.
Να μη χαθώ μέσα στο μαύρο δάσος.
Ν' αψηφήσω τον άγριο σκύλο
που μ' ακολουθεί σα' να' ναι ο ίσκιος μου.

Μόνο με την Αγάπη σου.
Να χτίσω ένα άλλο πρόσωπο.
Να γίνω πάλι ένα μικρό αγόρι.
Αθώο σαν το τρεχούμενο νερό.
Και να γνωρίζω τον κόσμο
μ' ένα καινούργιο θάμπωμα.

[...]
Να σου λέω τέλος καληνύχτα
και να με παίρνεις μαζί σου, στον ύπνο σου.
Για να με σεργιανίσεις μεθυσμένον
στα μαγεμένα σου όνειρα.

Μόνο με και για την Αγάπη σου
μπορώ να γίνομαι όλο και πιο ανθρώπινος.
Να φαίνομαι όλο και λιγότερο λυπημένος⁷⁷.

Βέβαια πρέπει να γίνει αντιληπτό πως η συλλογή *Χαιρετισμοί* αναφέρεται στον έρωτα του ποιητή προς τη σύντροφο του αλλά με τελείως διαφορετικό τρόπο σε σχέση με το παρελθόν. Η συλλογή αυτή είναι αφιερωμένη, όπως και άλλες βέβαια, στην Αγγελική που μαχόταν για τη ζωή της καθώς αντιμετώπιζε ένα πρόβλημα υγείας. Έτσι ο ποιητής γράφει με τρόπο λυπημένο νιώθοντας πόνο και θλίψη για αυτό που περνάει η σύντροφος του, κάτι το οποίο αποτυπώνεται στα ποιήματα του. Μάλιστα όπως αναφέρει η Μίνα Πετροπούλου σε άρθρο της στην εφημερίδα *Η Αυγή* ο ποιητής όταν γράφει είναι συγκινησιακά φορτισμένος καθώς δεν μπορεί να νικήσει το θάνατο σε εκείνη τη χρονική στιγμή και όλα του φαίνονται μάταια:

Με λόγο λυτό, ευθύ αλλά και συγκινησιακά φορτισμένο ο Κωσταβάρας –ο ανήκων στους ποιητές της ήττας- ηττάται από το αναπόφευκτο του θανάτου· όχι για τον ίδιο, όχι για τον άνθρωπο εν γένει, αλλά για το αγαπημένο πρόσωπο, τη σύντροφο, το αντικείμενο λατρείας. Γράφει έτσι, τρυφερά και νοσταλγικά σμιλεύοντας στο χαρτί το συναισθηματικό φορτίο και ταυτόχρονα το ερωτικό βίωμα χρόνων. Συγκινεί, εκλιπαρεί για το πλάσμα που

⁷⁷Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, Αθήνα: [χ.ό.], 2006, σ. 18-19.

σηματοδότησε τη ζωή, που ενσάρκωσε τον πόθο και προσανατόλισε την καθημερινότητα του⁷⁸.

Ακόμη ο Κωσταβάρας μέσα από τη συλλογή αυτή παρουσιάζει μια μεταφυσική οπτική της συνάντησης των δύο αυτών ανθρώπων όπου το σύμπαν συνωμότησε στη γνωριμία τους.

Γιατί σε είχα ξεχωρίσει
πολύ πριν να συναντηθούμε.
Μέσα στους κήπους των παιδικών μου πόθων
εγώ ο ονειροπόλος και εσύ η ονειρεμένη
σαν διαλεγμένοι από την καλή μας τη μοίρα
είχαμε ήδη
αγαπηθεί⁷⁹.

Επιπροσθέτως στη συλλογή *Χαιρετισμοί* εκδηλώνονται από τον ποιητή διάφορα συναισθήματα όπως αυτό της αγάπης, της ανησυχίας, του άγχους, της αγαλλίασης, του πόθου αλλά και της τρυφερότητας. Συναισθήματα που φανερώνουν το ενδιαφέρον ενός ερωτευμένου προς το πρόσωπο που αγαπά και που τρέφει συναισθήματα για ένα άλλο άτομο. Αυτά τα συναισθήματα μάλιστα ήταν και η αιτία να δημιουργηθεί η συλλογή *Χαιρετισμοί*⁸⁰.

Ο ποιητής καταλαβαίνει πως για χάρη του έρωτα πρέπει να γίνουν και κάποιες θυσίες. Αγάπα τόσο πολύ και ξέρει πολύ καλά πως ο έρωτας μεταμορφώνει προς το καλύτερο τον άνθρωπο γι' αυτό και ζητά ακόμη και το ελάχιστο.

Έστω και μόνο να μ' αξιώνεις μ' ένα σου βλέμμα
μου φτάνει...

Κι αν δεν πετάω μακριά σου, αν δεν χάνομαι
είναι γιατί δεν μπορώ να φύγω από κοντά σου.
Είμαι βαθιά ριζωμένος στον Έρωτα μας⁸¹.

⁷⁸Μίνα Πετροπούλου, «Ο ερωτικός Θανάσης Κωσταβάρας», *Η Αυγή*, [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: https://www.avgi.gr/entheta/262941_o-erotikos-thanasis-kostabaras (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

⁷⁹Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, ό.π., σ. 9.

⁸⁰Μίνα Πετροπούλου, «Ο ερωτικός Θανάσης Κωσταβάρας», *Η Αυγή*, [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: https://www.avgi.gr/entheta/262941_o-erotikos-thanasis-kostabaras (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

⁸¹Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, ό.π., σ. 16.

Ακόμη ο Κωσταβάρας μέσα από τα ποιήματα του συμπληρώνει πως ο έρωτας είναι μια γλώσσα άγνωστη που στέλνει μηνύματα. Είναι αυτός που οδηγεί τον απλό άνθρωπο στη δημιουργία πολύ όμορφων ποιημάτων. Επιπλέον η ζωή και ο θάνατος είναι δύο έννοιες που συνυπάρχουν στην ποίηση του όσο αντίθετες και αν είναι. Όσο σκληρός κι αν είναι ο θάνατος πάντοτε η αγάπη που χαράζει αιματηρά τη ζωή είναι καταλυτικότερη.

Μέσα από τα ποιήματα της συλλογής *Χαιρετισμοί* γίνεται αντιληπτό πως ο ποιητής μέχρι και τις τελευταίες ώρες της ζωής της συντρόφου του Αγγελικής συνεχίζει να γράφει ποιήματα για εκείνη. Ποιήματα που έχουν άλλη βαρύτητα για τον ίδιο καθώς γράφονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες από τις συνηθισμένες. Εδώ ο Θανάσης Κωσταβάρας είναι ψυχικά ευάλωτος και συναισθηματικά φορτισμένος. Χάνει το έτερο του ήμισυ, την Αγγελική, που τόσο πολύ αγαπά και τόσο πολύ λατρεύει. Είναι η γυναίκα για την οποία αφιέρωσε εκατοντάδες ώρες για να δημιουργήσει τα ερωτικά του ποιήματα καθώς ήταν η μούσα του και του έδινε έμπνευση. Όπως είχε πει και ο Χουρδάκης στο επίμετρο της συλλογής *Χαιρετισμοί*:

Με άλλα λόγια υπήρξε το πραγματικό μοντέλο για ν' απλώσει ένας ποιητής τη ρεαλιστική ματιά του για τον έρωτα, που όντας σαρκικός, αντιφατικός και δύστροπος, γίνεται τόπος απόλυτης καύσης, για πρόσωπα πυρπολημένα από την φλόγα του ιερού⁸².

Τα περισσότερα ποιήματα της συλλογής αυτής τα γνώριζε η Αγγελική εκτός από τα τρία τελευταία τα οποία δεν πρόλαβε να διαβάσει. Ένα από αυτά τα ποιήματα ήταν και το πιο συγκινητικό καθώς γράφτηκε λίγες ώρες μετά το θάνατο της. Το ποίημα αυτό έχει τίτλο «Ο θάνατος του κύκνου» και ο ποιητής περιγράφει τη θλίψη και τον πόνο που νιώθει καθώς δεν θα βρίσκεται πια δίπλα του η γυναίκα που τόσο πολύ αγάπησε.

Τώρα, πλαγιασμένη σ' ένα άσπρο σύννεφο, ταξιδεύεις.
Είσαι κιόλας μακριά, πέρα απ' τα σύνορα
του εφήμερου κόσμου.
Και εμείς μένουμε μόνοι και λυπημένοι
χαμένοι σ' αυτή την πικρή ερημιά.
Πουθενά και ποτέ πια δεν θα συναντηθούμε.

⁸²Στο ίδιο, σ. 29.

Πουθενά και ποτέ πια δεν θα ξανακούσουμε τη φωνή σου.
Δεν θα μας αγγίξουν τα χέρια σου.
Δεν θα βαδίσουμε πλάι- πλάι
δεν θα κοιταχτούμε στα μάτια⁸³.

Αξίζει ωστόσο να αναφερθούν και κάποιοι στίχοι και από τα ποιήματα με τίτλο «Λίγο πριν την αναχώρηση I» και «Λίγο πριν την αναχώρηση II» όπου και εκεί ο Θανάσης Κωσταβάρας γράφει πολύ ωραίους στίχους.

Πέρα απ' το θάμπος του Έρωτα
πριν απ' το μέγα σκότος
σε ώρα μυστική, αναδύεται
η φοβερή αποκάλυψη.

Είναι όμορφη και είναι σκληρή η ζωή.
Η Αγάπη ακόμα σκληρότερη⁸⁴.

[...]
Και στα μικρά ψαράκια αφήνω γαλανά κοχύλια
κι άσπρα βότσαλα.
Για να μην μένουν τα παιδιά δίχως παιχνίδια.
Για να μην χάνεται η μικρή μας η Αγγελική στην άγρια
μοναξιά⁸⁵.

3.3 Η φύση ως κύριο θεματικό μοτίβο στην ποίηση του

Η φύση αποτελεί ένα από τα θεματικά μοτίβα στην ποίηση του Κωσταβάρα. Σε όλες τις συλλογές του αναφέρεται σε πολλά στοιχεία της φύσης όπως τα λουλούδια, τα πουλιά, τις μέλισσες, τα τζιτζίκια, το χορτάρι, την πέτρα, τα δέντρα κ.α. Και φυσικά στα τραγούδια του, όπως αποκαλεί τα ποιήματα του, τοποθετεί πάντοτε την αγαπημένη του μέσα σε αυτή. Αποφασίζει δηλαδή να εκδηλώσει τον έρωτα του μέσα από τα όμορφα στοιχεία της φύσης καθώς όπως λέει και ο Μαρκόπουλος «ο έρωτας υπερβαίνει τη μιξέρια, μεταμορφώνει την ασχήμια, φύεται και στην πέτρα»⁸⁶. Μάλιστα μέσα από τη φύση ο Κωσταβάρας επιθυμεί να γίνει όσο το δυνατόν φανερότερη η μοναδικότητα της αγαπημένης του, ενώ μέσα από τα άνθη προσπαθεί να την υμνήσει.

⁸³Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, ό.π., σ. 25-26.

⁸⁴Στο ίδιο, σ. 20.

⁸⁵Στο ίδιο, σ. 21.

⁸⁶Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάι, 2017, σ. 57.

Ένα από τα ποιήματα στο οποίο παρομοιάζονται στοιχεία της φύσης με την αγαπημένη του είναι το ποίημα «Καλοκαιρινό απόγευμα στον κήπο», από τη συλλογή του συγγραφέα *Χαιρετισμοί*. Σε αυτό ο ποιητής κάνει λόγο για τις βουκαμβίλιες τις οποίες παρομοιάζει με το χάδι της αγαπημένης του ενώ παρακάτω αναφέρει τους σπόρους του ροδιού, το ρυάκι και καταλήγει να την παρομοιάζει με έναν ανθισμένο κήπο.

Σαν το άνθος της βουκαμβίλιας
αέρινο
είναι το χάδι σου.
Και σαν του ροδιού τους σπόρους
αμέτρητα
τα χαρίσματα σου.
Κι όπως του ρυακιού το ανάβρυσμα
έτσι κυλάει η φωνή σου.
Καθώς μου τραγουδάει τα κελαρυστά
ρήματα της Αγάπης.
Μου περιγράφει τα φανταστικά ταξίδια
που μας έχει προγραμματίσει ο Έρωτας.
Τελικά, ένας ανθισμένος κήπος είσαι.
Μία όαση μέσα στην έρημο.
Με τα νερά, τα πουλιά
τα φιλιά και τα χάδια σου⁸⁷.

Εν συνεχεία ο ποιητής και στο ποίημα «Σου χρωστάω πάντα έναν παράδεισο» της συλλογής *Οι μεταμορφώσεις των κήπων* δημιουργεί πάλι ένα πολύ όμορφο σκηνικό τοπίο μέσα στη φύση. Αναφέρεται στη δημιουργία ενός κήπου από τον ίδιο προς τη αγαπημένη του. Ο κήπος με τα λουλούδια παραπέμπει πάντοτε σε κάτι χαρούμενο και φωτεινό. Οι ευωδιές που αναδύονται από τα άνθη οδηγούν σε ένα τοπίο ερωτικό και συνάμα αγνό. Αυτό είναι που επιδιώκει ο ποιητής. Θέλει μέσα από τα ποιήματα του να φτιάχνει ονειρικά τοπία και πολλές φορές ουτοπικά για εκείνη που αγαπά.

Σου 'φτιαξα έναν κήπο
να στολίζεις τις μέρες σου.
Να 'ρχονται τα πουλιά να χτίζουν τις φωλιές τους.
Να σε καλημερίζουν με δοξαστικά κελαηδίσματα⁸⁸.

⁸⁷Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, Αθήνα: [χ.ό.], 2006, σ. 8.

⁸⁸Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 39.

Και στη *Μακρινή άγνωστη χώρα* όμως ο Θανάσης Κωσταβάρας φανερώνει το στοιχείο της φύσης για να περιγράψει τη σύντροφο του Αγγελική. Στο ποίημα «Εσύ που έρχεσαι μέσα απ' τα ραγισμένα σύννεφα» παρουσιάζεται από τον ποιητή η αγαπημένη του με ένα εξωπραγματικό τρόπο περιγράφοντας την με μανόλιες να ξεφυτρώνουν από τα χέρια της ενώ κοχύλια φωτίζουν το χαμόγελό της.

Άνθη λευκά της μανόλιας φυτρώνουν απ' τα χέρια σου.
Εξάισιοι πίδακες από στιλπνά κοχύλια φωτίζουν το χαμόγελο σου.
Όταν μικρά, μικρά κι ασίγαστα πουλιά, τα φιλιά σου
σκορπίζοντας γλυκιές φωνούλες διασχίζουν τη λύπη μου⁸⁹.

Επιπλέον στο ποίημα «Η Μοσκοαναθρεμμένη στον ύπνο της» ο ποιητής δημιουργεί ένα φυσικό τοπίο μέσα στο οποίο τοποθετεί τη μούσα του να κοιμάται και γύρω της να συμβαίνει ένα μαγικό σκηνικό στο οποίο τα πουλιά πλέκουν γιρλάντες πάνω από το προσκεφάλι της ενώ εκείνη γαλήνια όπως είναι κοιμάται ανάμεσα στα λουλούδια. Ο ποιητής μάλιστα επισημαίνει πως στη θέα της κοιμισμένης όμορφης γυναίκας σωπαίνουν τα τζιτζίκια για να μην την ξυπνήσουν ενώ ακόμα και ο ήλιος κρύβει το πρόσωπο του μέσα στα φύλλα.

Και τα πουλιά πλέκουν γιρλάντες πάνω απ' το προσκε-
φάλι της.
Κι όσα φιλιά μου έχω σκορπίσει στο σώμα της
Σκάζουν σαν τριαντάφυλλα.

Έτσι κι εκείνη, ανάμεσα στα λουλούδια κοιμάται
και κάτω απ' τα δέντρα ονειρεύεται.

Και τα τζιτζίκια σωπαίνουν για να μην την ξυπνήσουν.
Και σταματούν το πέταγμα τους οι μέλισσες.

Κι ο ήλιος κρύβει το πρόσωπο του μέσα στα φύλλα⁹⁰.

Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμα και στις δύσκολες στιγμές του ο ποιητής πάλι χρησιμοποιεί τα στοιχεία της φύσης για να περιγράψει μια κατάσταση. Στο 8ο ποίημα της σειράς *Δώδεκα ερωτικά* ο Κωσταβάρας παρουσιάζει το ποιητικό υποκείμενο καταβεβλημένο από το πέρασμα του χρόνου και ανήμπορο να

⁸⁹Θανάσης Κωσταβάρας, *Η μακρινή άγνωστη χώρα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999, σ. 44.

⁹⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Κήποι στον παράδεισο*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1990, σ. 26-27.

ανταπεξέλθει σε ό, τι τον καλεί. Για να δημιουργήσει αυτή τη μουντή και άχρωμη εικόνα χρησιμοποιεί μαύρα λουλούδια και μεγάλα έντομα και ερπετά. Εικόνα που σίγουρα απομακρύνεται από ότι μέχρι στιγμής έχει περιγράψει σε σχέση με το όμορφο τοπίο της φύσης.

Βγαίνουν άσπρα μεγάλα έντομα
μαύρα λουλούδια σαρκοβόρα
πράσινα χνουδωτά ερπετά.

Αυτός κοιτάζει αδιάφορος,
Μετράει τα χρόνια που έφυγαν
θυμάται τα παλιά του χέρια
βλέπει τα χέρια της που χάνονται
(τα δάχτυλα της γίνονται πουλιά⁹¹...)

Βέβαια με το ποίημα «Τα εκρηκτικά χρώματα του άνθους, Poesia mirabilis» ο ποιητής περιγράφει το πόσο θετικά επηρεάζει τη φύση η ανθοφορία όπως χαρακτηριστικά λέει ενός ποιήματος. Στο άκουσμα της δημιουργίας του η φύση οργιάζει. Οι μέλισσες ξεχνούν το θυμάρι και πετούν μεθυσμένες ενώ τα χελιδόνια πετούν και αυτά στον αέρα σηματοδοτώντας την άνοιξη. Ακόμη τα χρώματα που χρησιμοποιεί εδώ ο ποιητής είναι το λευκό και το κόκκινο. Χρησιμοποιεί το λευκό καθώς είναι ένα χρώμα που συμβολίζει την καθαρότητα και την αγνότητα και το κόκκινο το οποίο συμβολίζει τη δύναμη και τη ζωντάνια. Αυτοί λοιπόν οι χρωματισμένοι στίχοι σκάζουν σαν πυροτεχνήματα δημιουργώντας μια μαγευτική εικόνα.

Και οι μέλισσες ξεχνούν το θυμάρι
και πετούν μεθυσμένες
πάνω απ' την ανθοφορία του ποιήματος.

Τώρα, ψηλά, άσπροι και κόκκινοι στίχοι
σκάζουν και πέφτουν
λιώνοντας
όπως πυροτεχνήματα.
Μυρίζει Άνοιξη.
Σπαθωτά χελιδόνια σκίζουν με δύναμη τον αέρα.
Και ξαφνικά
αισθάνονται πως είναι η πρώτη φορά

⁹¹Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 129.

που τους έχει αγγίξει ο Έρωτας⁹².

Συνολικά λοιπόν θα λέγαμε πως η φύση έχει πολύ μεγάλη σημασία στην ποίηση του Κωσταβάρα καθώς μέσα από αυτή εκφράζονται διάφορα συναισθήματα του ποιητή. Το κυριότερο από όλα είναι ο έρωτας που τρέφει προς την αγαπημένη του. Με τη βοήθεια των στοιχείων της φύσης ο ποιητής δημιουργεί εκπληκτικές εικόνες που οδηγούν τον αναγνώστη σε ένα μαγικό και απίστευτα όμορφο τοπίο ύστερα από την ανάγνωση των ποιημάτων. Στοιχεία όπως το χώμα, το νερό, ο ουρανός, η θάλασσα, τα λουλούδια αλλά και όλα τα πουλιά και τα ζώα προσδίδουν στην ποίηση του Κωσταβάρα ζωντάνια και ανέμελες στιγμές κάτι το οποίο επιδιώκει ο ποιητής.

⁹²Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 23.

Κεφάλαιο 4: Ο φόβος στην ποίηση του Κωσταβάρα

4.1 Το αίσθημα του φόβου στο έργο του Θανάση Κωσταβάρα

Το αίσθημα του φόβου εκφράζεται σταθερά σε όλη την ποίηση του Κωσταβάρα. Άλλοτε πιο έντονα και άλλοτε πιο ήπια. Από τις αρχικές συλλογές του δηλαδή μέχρι και τις τελευταίες ο φόβος υπάρχει σταθερά στις περισσότερες θεματικές του. Αρχικά λόγω των γεγονότων που βίωσε την ταραγμένη εκείνη περίοδο του πολέμου είναι φυσικό ο φόβος να κυριαρχεί στα ποιήματα του. Βέβαια και στις συλλογές που έπονται ο Κωσταβάρας εκφράζει και πάλι το φόβο του καθώς εκεί σκέφτεται την αγαπημένη του και τη μεγάλη αγάπη που της έχει και έτσι γεννιέται ο φόβος μήπως της συμβεί κάτι ή μήπως τη χάσει.

Στις πρώτες του συλλογές λοιπόν ο ποιητής εκφράζει το συναίσθημα του φόβου καθώς οι σύντροφοι του κινδυνεύουν. Το ξέσπασμα του πολέμου τον οδηγεί σε σκέψεις άσχημες γι' αυτούς. Έτσι λοιπόν καταλήγει να εκφράζει το φόβο του μέσα από τα ποιήματα του. Και όχι μόνο για τους συντρόφους του αλλά και για την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα εκείνη την περίοδο. Μέσα από τη συλλογή *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63-'71* εντός της οποίας ο ποιητής συμπεριλαμβάνει και κάποια ποιήματα από τη συλλογή *Συμπληρώματα* υπάρχει ένα ποίημα με τίτλο «Οι χαμένοι» στο οποίο ο Κωσταβάρας αναφέρεται στη γενιά του και στο φόβο που έζησαν παρατηρώντας πως τώρα είναι αργά καθώς αυτό που τους έχει απομείνει είναι μονάχα οι μνήμες.

Είμαστε μια γενιά που δεν έχει πια τίποτ' άλλο από μνήμες.
Ζήσαμε τη φωτιά και το φόβο την έπαρση και την πίκρα την
απόφαση και την άρνηση.

Τώρα τελειωμένοι καθόμαστε και κάνουμε αθροίσεις τα βρά-
δια
βγαίνοντας πάντα χαμένοι
(κι ας μην ξέρουμε ακόμα που θα 'πρεπε να 'ναι το κέρδος)
βρίσκοντας πάντως λειψά τα χτυπήματα
τούτο κυρίως: ατελείωτη πάνω μας
την τελευταία λαβωματιά⁹³.

⁹³Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63-'71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 117.

Στη συνέχεια στη συλλογή *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71* στο πρώτο ποίημα του με τίτλο «Πρόλογος» ο ποιητής εκφράζει για άλλη μια φορά το φόβο του. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται στους αναγνώστες του λέγοντας τους να μην τον ρωτούν γιατί επανέρχεται διαρκώς στα ίδια θέματα καθώς ο πόλεμος και όλα αυτά τα φρικτά που συνέβησαν γυρίζουν διαρκώς στο μυαλό του ως εφιάλτης. Έτσι λοιπόν του είναι δύσκολο να ξεφύγει, τουλάχιστον στις πρώτες συλλογές του, από την επανάληψη ποιημάτων που εκφράζουν το φόβο των δεινών που πέρασε αυτός και οι σύντροφοι του στον πόλεμο.

Γιατί δεν μπόρεσα να ξεφύγω απ' αυτόν το φοβερό εφιάλτη.
Απ' τον τετρακέφαλο σκύλο που δε μ' άφησε ούτε λεπτό.

Θέλω να πω, η ζωή μου στάθηκε μετρημένη.
Απ' τον ένα, όχι στον άλλο φόβο, στον ίδιο πάλι. Γι' αυτό⁹⁴.

Και στη συλλογή *Το ημερολόγιο της αυριανής εξορίας* βέβαια ο ποιητής κάνει λόγο για αυτά που τον προβληματίζουν. Στο ομότιτλο ποίημα αναφέρεται στη ζωή του ύστερα από τον πόλεμο. Στις μέρες εκείνες που του έρχονται στο νου σκηνές από τα χαλάσματα και δύσκολα μπορεί να αντιμετωπίσει. Σε αυτές λοιπόν τις σκηνές αναφέρεται ο ποιητής που επανέρχονται στη μνήμη του έπειτα από χρόνια. Ωστόσο ο ίδιος όσο και αν έχουν περάσει αυτά δεν έχει πάψει ποτέ να θυμάται πόσο δύσκολα πέρασε και τον κυριεύει ένας γενικευμένος φόβος λόγω της σταδιακής απώλειας των συντρόφων του⁹⁵.

Κι εκεί, ανάμεσα στα χαλάσματα, μου ήταν δύσκολο να ζήσω.
Όχι σε μίαν άλλη πατρίδα –γιατί πατρίδα είναι το σώμα μας–
μα μ' έναν άλλον, άγριο, φόβο.
Αυτόν που αποψιλώνει στη μνήμη τα πρόσωπα
κι απλώνει ένα μαύρο σύννεφο
στη μέσα ματιά⁹⁶.

Εκτός όμως από το φόβο του ποιητή σχετικά με τα όσα έζησε τη φρικτή εποχή του πολέμου ο Κωσταβάρας εκφράζει το φόβο του και στις επόμενες συλλογές

⁹⁴Στο ίδιο, σ. 11.

⁹⁵Ξένη Σκαρτσή, *Θανάσης Κωσταβάρας*, στο: Πρακτικά Εικοστού Έκτου Συμποσίου Ποίησης, Ποίηση και Έρωτας, Πάτρα: περί τεχνών, 2007, σ. 252.

⁹⁶Θανάσης Κωσταβάρας, *Το ημερολόγιο της αυριανής εξορίας*, Αθήνα: Νεφέλη, 1995, σ. 16.

παρόλο που η θεματική του έχει αλλάξει και έχει περάσει στην ερωτική ποίηση. Στη συλλογή *Οι μεταμορφώσεις των κήπων* ο ποιητής δηλώνει πως με το φόβο πορεύεται όλον αυτό τον καιρό. Σαν το αγρίμι ουρλιάζει και χτυπιέται ενώ ένας λύκος τον κυνηγά. Ουσιαστικά δηλώνει πως είναι αποστερημένος από τους φίλους, τους συντρόφους του αγώνα, του ταξιδιού και των ονείρων του⁹⁷. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το ποίημα αυτό του Κωσταβάρα είναι σαχτουρικής καταγωγής καθώς ολοκληρώνεται με το ρυθμικό τρόπο του «στρατιώτη ποιητή» του Μίλτου Σαχτούρη «Σαν το αγρίμι/ σαν το αγρίμι έζησα τη ζωή μου». Έτσι λοιπόν ο ποιητής αισθάνεται φόβο και ανησυχία για όσα του συμβαίνουν ενώ το μόνο μέρος που αισθάνεται καλύτερα είναι κάποιοι φιλόξενοι στίχοι.

Με τον φόβο πάντα πορεύθηκα
με τον φόβο συνεχίζω να διασχίζω τον κόσμο.
Μπαίνω στο αφύλαχτο όνειρο
στ' άδυτα της Αγάπης βουλιάζω⁹⁸.

Και για την αγαπημένη του όμως φοβάται ο ποιητής. Δεν θέλει να την χάσει από κοντά του γι' αυτό και οι σκέψεις που κάνει στην ιδέα και μόνο ότι μπορεί να φύγει είναι άσχημες. Έτσι στο ποίημα «Η αγάπη κρατάει πάντα ένα μικρό μαχαίρι», της συλλογής *Οι μεταμορφώσεις των κήπων* περιγράφει τον εαυτό του να χάνει τα λόγια του, να γράφει λυπημένα ποιήματα ενώ η μοναξιά που θα τον κυκλώσει στην περίπτωση που θα τη χάσει θα τον αποτελειώσει. Παρατηρείται λοιπόν ότι τον Κωσταβάρα τον διακατέχει το συναίσθημα του φόβου της απώλειας και συγκεκριμένα της απώλειας της γυναίκας που αγαπά.

Ο φόβος με κάνει να τραυλίζω ιστορίες από ανύπαρκτους
θρύλους.
Να γράφω στίχους πικρούς κι ακατάληπτους.
Ν' απαντώ με παράτονους ήχους
σε όσους με ρωτούν γιατί είμαι λυπημένος.

Φοβάμαι πως μπορεί να γλιστρώ έξω απ' τα όνειρα σου.
Φοβάμαι όταν με κάνεις να πιστεύω
πως είμαι κιόλας μακριά⁹⁹.

⁹⁷Γιώργος Ανδρειωμένος, «Θανάσης Κ. Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 29, Μάιος - Αύγουστος, 2005, σ. 99.

⁹⁸Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 9.

⁹⁹Στο ίδιο, σ. 35.

Ο ίδιος φόβος για την αγαπημένη του αποτυπώνεται εμφατικά και στην συλλογή *Χαιρετισμοί* όπου ο ποιητής κάνει λόγο για το συναίσθημα του φόβου ακόμα και στο περιεχόμενο των ονείρων της αγαπημένης του ή ακόμα και όταν αυτή κοιμάται. Η συλλογή αυτή βέβαια έχει γραφτεί από τον ποιητή σε μια στενάχωρη περίοδο για τον ίδιο καθώς η αγαπημένη του, η Αγγελική αντιμετώπιζε ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας το οποίο τελικά έμελε να την οδηγήσει στην αιώνια ανάπαυση της όπως ανέφερα και στο παραπάνω κεφάλαιο. Έτσι ο ποιητής είναι βαθύτατα φορτισμένος και η έκφραση του φόβου της απώλειας είναι απολύτως κατανοητή στη συγκεκριμένη συλλογή περισσότερο από κάθε άλλο. Αυτό το μεταφέρει φυσικά με εύστοχο τρόπο μέσα από το ποίημα «Μόνον ο ύπνος» όπου ο ίδιος αναφέρεται στην αγάπη η οποία αφήνει την καρδιά άδεια και φοβισμένη και ο ποιητής αισθάνεται τη μοναξιά να τον κυκλώνει. Μονάχα ο ύπνος είναι αυτός που μπορεί να τους χωρίσει και τον θεωρεί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ως μοναδικό αντίζηλο του¹⁰⁰.

Άδεια και φοβισμένη μένει η καρδιά μου.

Τις ώρες που η άγρια μοναξιά

αφήνει λυτά τα σκυλιά της ξοπίσω μου.

[..]

Αυτός: ο λατρεμένος μάγος της νύχτας.

Ο μοναδικός μου αντίζηλος¹⁰¹.

Ο ποιητής λοιπόν αγωνιά και πολλές φορές αμφιβάλλει αλλά ξέρει ότι η αγάπη θέλει θυσίες και πρέπει να υπομένει. Γι' αυτό και ο φόβος του αυτός δεν οδηγεί στο σκότος και την απελπισία όπως γίνεται με τον Σαχτούρη. Ο Κωσταβάρας καταφέρνει μέσω της ποίησης του να αναδεικνύει την αγάπη που έχει για τη ζωή και τους ανθρώπους. Στο έργο του υπάρχει η ύπαρξη του «εσύ» μαζί με το «εγώ» που κατακτάει βαθμιαία την ποίησή του όπως αναφέρει η Μίνα Πετροπούλου¹⁰². Ενώ και ο Αλέξης Ζήρας σημειώνει πως η ποίηση του διακατέχεται από υλικό και συναισθηματικό βάρος.

¹⁰⁰Μίνα Πετροπούλου, «Ο ερωτικός Θανάσης Κωσταβάρας», *Η Αυγή*, [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: https://www.avgi.gr/enteta/262941_o-erotikos-thanasis-kostabaras (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

¹⁰¹Θανάσης Κωσταβάρας, *Χαιρετισμοί*, Αθήνα: [χ.ό.], 2006, σ. 11, 13.

¹⁰²Μίνα Πετροπούλου, «Ο ερωτικός Θανάσης Κωσταβάρας», ό.π.

Ο συνεχής εστιασμός του λόγου και της φαντασίας του στον άλλο, είτε ως ερωτικής και αγαπημένης μορφής, είτε ως συντρόφου σε καιρούς νεανικών συστρατεύσεων, συντέλεσε ώστε να έχει η ποίηση του ένα υλικό βάρος, σωματικό και συναισθηματικό¹⁰³.

4.2 Η δύναμη της ποίησης απέναντι στο φόβο και την απελπισία

Για τον Θανάση Κωσταβάρα η ποίηση λειτουργεί ως βάλαμο στις πονεμένες στιγμές του. Είναι εκεί και του συμπαραστέκεται όταν ο ίδιος βιώνει άγριες καταστάσεις. Είναι αυτή που τον βοηθά να κρατά τις μνήμες του ζωντανές και να επανέρχεται στα ίδια θέματα που τον ταλανίζουν. Βέβαια του κρατά συντροφιά και στις ώρες που σκέφτεται και νοσταλγεί την αγαπημένη του αφού μέσω αυτής μπορεί να εκφράσει έντονα όλα του τα συναισθήματα. Η ίδια η τέχνη λοιπόν του ποιητή αντιμετωπίζεται περισσότερο ως ρόλος παρά ως τεχνική¹⁰⁴.

Η ποίηση είναι συνοδοιπόρος του Κωσταβάρα σε οτιδήποτε του συμβαίνει. Για να δημιουργήσει τα ποιήματα πολλές είναι οι φορές που αποκόβεται από όλους και από όλα. Χάνεται μέσα στο δικό του κόσμο, αυτόν της δημιουργίας, και παλεύει με τα άγρια θηρία. Τα θηρία αυτά ωστόσο παρουσιάζονται με την καλή τους όψη καθώς τον βοηθούν να δημιουργήσει τους πολύτιμους στίχους του¹⁰⁵. Αυτό αποτυπώνεται εύστοχα μέσω του ποιήματος «Πύργος». Εκεί ο ποιητής προσπαθεί να εξηγήσει πως η δουλειά του δεν είναι να βρίσκεται έξω και να προβαίνει σε εφήμερες συζητήσεις. Πρέπει να βρίσκεται στο δωμάτιο εκείνο που γράφει τα ποιήματα του καθώς και αυτά θέλουν φροντίδα για να δημιουργηθούν. Και καταλήγει πως αυτός ο κόπος που κάνει ο ποιητής αξίζει καθώς η ποίηση είναι τελικά η παρηγοριά του:

Έζησαν και μια ώρα έστω μέσα σ' αυτόν τον πύργο;

Άκουσαν κι έναν ακόμα απ' τους θορύβους του;

Ξέρουν τι θα πει θηρίο ανήμερο

τι θα πει ποίημα: που θέλει να φάει να πει και να ζεσταθεί.

Τι θα πει να δίνεις σάρκα και αίμα να δίνεις ψυχή τη ζωή σου

ολόκληρη

κλεισμένος μέσα σ' αυτά τα ντουβάρια

μακριά απ' τους άλλους μακριά απ' τις παρέες και τα γλέντια

¹⁰³ Αλέξης Ζήρας, «Η οίμωγή της αθωότητας. Ο ελεγειακός κόσμος του Θανάση Κωσταβάρα», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 54.

¹⁰⁴ Θανάσης Μαρκόπουλος, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάι, 2017, σ. 58.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 59.

μακριά απ' τις κουβέντες ακόμα που αν δεν οδηγούν που-
θενά

είν' ένα ξέδομα πάντως μια ανάσα τόσο ανθρώπινη
επιτέλους μια έστω και σύντομη παρηγοριά¹⁰⁶.

Η βιωματική προσέγγιση της ποίησης από τον Κωσταβάρα φαίνεται και στο ποίημα «Ο κήπος του ποιητή δεν είναι σαν πίνακας του Ρουσσώ». Εκεί ο ίδιος κάνει πάλι λόγο για ένα αγρίμι που κυκλοφορεί μέσα στο σπίτι του ζητώντας συνέχεια τροφή. Ωστόσο αυτό το αγρίμι, αναφέρει, πως αρχίζει να το συνηθίζει και μάλιστα νιώθει πως και το ίδιο τον σκέφτεται καταλήγοντας στην ουσία πως όταν ολοκληρώνεται ένα ποίημα τότε φανερώνεται η εκτυφλωτική ομορφιά του.

Έχω στον κήπο μου ένα παράξενο ζώο.
Κάτω από τα βαθύσκια δέντρα, ανάμεσα στα λουλούδια
κυκλοφορεί ένα αγρίμι που ζητάει συνέχεια κι άλλη τροφή
ζητάει να πιεί κι άλλο αίμα, να δροσιστεί με άλλα δάκρυα.

[...]

Και όπως εικόνα χειροποίητη
λάμπει εκτυφλωτικά
τελειωμένο το ποίημα¹⁰⁷.

Αυτό που ζητάει ο ποιητής σε άλλο ποίημα είναι να του χαρίσει ο Θεός ένα απλό ποίημα χωρίς πολλά στολίδια. Το θέλει να είναι στρογγυλό και ευανάγνωστο καθώς όπως λέει έχει βαρεθεί τα στρυφνά και τα δύσπεπτα. Επικαλείται λοιπόν το Θεό να του δώσει ότι δεν μπορεί από μόνος του να βρει.

Θεέ της ποίησης και των ποιητών
χάρισε μου ένα ποίημα.
Ένα απλό, στρογγυλό, ευανάγνωστο ποίημα.
Γιατί τα βαρέθηκα όλα αυτά, τα στρυφνά και τα δύσπεπτα.
Σαν τα θολά ποτάμια περνούν, βαριά κι ακατάδεκτα πηγαίνουν
στη θάλασσα¹⁰⁸.

Και συνεχίζει βέβαια να απευθύνεται στο Θεό προσευχόμενος αυτή τη φορά λέγοντας πως δεν έχει παράπονο για όσα έχει ζήσει μέχρι τώρα καθώς πολλοί

¹⁰⁶Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982, σ. 95-96.

¹⁰⁷Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 21.

¹⁰⁸Θανάσης Κωσταβάρας, *Στο βάθος του χρώματος*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 43.

συνάνθρωποι του έχουν περάσει χειρότερα. Ωστόσο του ζητά να μην του στερήσει ποτέ την ποίηση καθώς τη θέλει για να τον παρηγορεί και να τον «φροντίζει» μέχρι το τέλος της ζωής του. Μέσα από αυτά τα δύο ποιήματα στα οποία ο ποιητής απευθύνεται στον Θεό γίνεται αντιληπτό πόσο βαθιά αγάπη έχει για την ποίηση που φτάνει στο σημείο να επικαλεστεί τον ανώτερο όλων, το Θεό.

Όμως αυτό δε θα μπορούσα να το σηκώσω.
Αυτή την πικρή αδερφή δε θ' άντεχα να τη χάσω.

Αυτήν έστω την αυταπάτη που μου προσφέρει η ποίηση¹⁰⁹.

Ο Κωσταβάρας δίνει μια αέναη μάχη με την έκφραση. Προσπαθεί να δημιουργήσει ποιήματα που θα απομακρύνουν τη λύπη και τη νύχτα και στη θέση τους θα φέρουν τη λάμψη. Ωστόσο ο ίδιος πολλές φορές δυσκολεύεται στη δημιουργία αυτή και η ποίηση μπορεί να είναι τότε μαρτύριο μέχρι να κατορθώσει να φτιάξει το «τέλειο ποίημα». Αυτό που πάντα τον εμψυχώνει μέσα στο σπίτι του είναι η ποίηση καθώς «το σπίτι του ποιητή» περιτριγυρίζεται από θλίψη και πικρή βροχή μουσκεύει τη ψυχή του όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε ένα ποίημα του. Όμως ο ίδιος δεν τα παρατά ποτέ καθώς ξέρει πως πρέπει να κυνηγήσει τα όνειρα του και να φτιάξει όσο το δυνατόν καλύτερα ποιήματα. Είναι από τους ποιητές βέβαια που γνωρίζει πολύ καλά ότι η ποίηση αδυνατεί να αλλάξει ολοκληρωτικά τον κόσμο. Ο Κωσταβάρας βλέπει όρια μέσα στην τέχνη. Ξέρει ότι ο θάνατος είναι ο μόνος που υπερβαίνει το σκότος όμως συνεχίζει να γράφει.

Μέσα στο σπίτι του Ποιητή
μόνο το πάθος του για την Ποίηση τον εμψυχώνει να ζήσει.
Μόνον η θλίψη του στρώνει σεντόνι να κοιμηθεί¹¹⁰.

Έπειτα και στη συλλογή *Οι μεταμορφώσεις των κήπων* ο Κωσταβάρας παρουσιάζει τη χρησιμότητα της ποίησης για την αγάπη. Πάντοτε ο ποιητής χρησιμοποιούσε τα δημιουργήματα του για να εκφράσει την αγάπη και τον έρωτα και δεν διστάζει να το κάνει και στις τελευταίες του συλλογές. Στο ποίημα «Και πάλι περί της γοητείας του απλού ποιήματος» προσπαθεί να περιγράψει πόσο ωφέλιμο είναι

¹⁰⁹Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, ό.π., σ. 17.

¹¹⁰Θανάσης Κωσταβάρας, *Η μακρινή άγνωστη χώρα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999, σ. 14.

ένα ποίημα για τον άνθρωπο. Παρουσιάζει μέσα στο ποίημα ένα σπίνο ο οποίος ξεδιπλώνει τους στίχους του αβίαστα και δημιουργεί μια όμορφη μελωδία. Έτσι πρέπει να πράξει και ο νέος ποιητής κατά τον Κωσταβάρα. Να πορευτεί και να δημιουργεί τα ποιήματα του σύμφωνα με όσα του δίδαξε η απλότητα με την οποία δημιούργησε ο σπίνος τη μελωδία.

Άκου το πουλί, πρόσθεσε δείχνοντας του έναν σπίνο.
Κοίτα με τι σοφία ζυγιάζει τις τρύλιες του
τι αντίστιξη κάνει η μελωδία με τη σιωπή.
Και πόσο αβίαστα ξεδιπλώνει ο μάγκας τους στίχους του
προκειμένου να κερδίσει στον Έρωτα.
(Γιατί τι άλλο είναι το ποίημα
παρά το άνοιγμα της καρδιάς, ένα φτερούγισμα της Αγάπης)¹¹¹.

Τέλος δεν μπορεί να φανταστεί ο Θανάσης Κωσταβάρας τη ζωή του δίχως την ποίηση και αυτό φανερώνεται μέσα στο ποίημα «Τι είναι επομένως η ποίηση» της συλλογής *Ο φόβος του ακροβάτη*. Εκεί μιλά για τη δική του πλευρά και εκφράζει πως ο ίδιος θα ένιωθε αν δεν συμπεριλαμβανόταν στη ζωή του αυτή. Λέει πως δεν θα υπήρχε το όνειρο και η ελπίδα για τη ζωή.

Μη με ρωτάτε τι είναι η ποίηση.
Πέστε μου μόνο τι θα 'ταν η ζωή
δίχως αυτή¹¹².

¹¹¹Θανάσης Κωσταβάρας, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, ό.π., σ. 24.

¹¹²Θανάσης Κωσταβάρας, *Ο φόβος του ακροβάτη*, Αθήνα: Νεφέλη, 1989, σ. 26.

Κεφάλαιο 5: Κριτική στο έργο του Κωσταβάρα

Για την ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα έγραψαν αρκετοί μελετητές, δοκιμιογράφοι αλλά και ποιητές. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που μίλησαν για τον ανθρωποκεντρισμό της και τον έντονο συναισθηματισμό της. Μπορεί σε πολλούς να έχει γίνει γνωστός μέσω της «ποίησης της ήττας» όμως ο Θανάσης Κωσταβάρας αυτό που προσπάθησε να κάνει ήταν να κρατήσει τις μνήμες του ζωντανές. Αυτά δηλαδή που έζησε ήθελε να τα αποτυπώσει στο χαρτί. Οι κριτικές που έγιναν όλα αυτά τα χρόνια αφορούσαν πολλές από τις συλλογές του και όλων των πρόσημο ήταν θετικό. Πιο συγκεκριμένα η Δήμητρα Παυλάκου στην εφημερίδα *Η Αυγή* έκανε λόγο για τους στίχους του ποιητή λέγοντας πως είναι γεμάτες από τη μνήμη των όσων είχε ζήσει.

Στίχοι ολάκεροι, γεμάτοι από της μνήμης τους χυμούς σε μια γραφή εύκαμπτη, έντεχνη, περιρρέουσα και συχνά επιμεριστική, με μια νηφαλιότητα λεπτολόγα, λειτουργική, εμπνευσμένη. Όχι το «τι» αλλά το «πώς». Αυτό βαραίνει εδώ στην περιγραφή του αθέατου της πραγματικότητας, της εικαστικής δεινότητας του λόγου του¹¹³.

Για το λόγο του είχε μιλήσει και ο Κώστας Κουλουφάκος στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* τον Αύγουστο του 1957, του οποίου το απόσπασμα βρήκα εντός του αφιερώματος του περιοδικού *Μανδραγόρας*. Μίλησε για την τόλμη του λόγου του λέγοντας:

Ο Κ. διαθέτει μεγάλη πληθωρικότητα, ευαισθησία κι ευρηματικότητα. Ο λόγος του έχει αδρότητα και τόλμη όπου η ευρηματική εικόνα αντιστοιχεί τέλεια σε μια βαθιά συγκίνηση κι όπου η λυρική διάθεση συνδυάζεται αρμονικά με την αίσθηση του δραματικού¹¹⁴.

Και ο Θανάσης Νιάρχος μίλησε όμως με τα καλύτερα λόγια για την ποίηση του Θανάση Κωσταβάρα στο περιοδικό *Η λέξη* τον Αύγουστο του 1983 λέγοντας:

Κάθε ποιητής με την ποίηση του δεν ανασυνθέτει μόνο το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο που μέσα του δημιουργήθηκε αυτή, αλλά και ένα ευρύτερο

¹¹³Δήμητρα Παυλάκου, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

¹¹⁴Κώστας Κουλουφάκος, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

και καθολικότερο ηθικό και πνευματικό κλίμα. Το πρώτο είναι πάντα απόρροια του δεύτερου, ενώ το δεύτερο -σ' ορισμένους τουλάχιστον ανθρώπους- μπορεί να μην επηρεάζεται από το πρώτο. Και ο Κωσταβάρας δεν απιστεί σε κανένα από τα δύο¹¹⁵.

Με πολύ όμορφα λόγια για την ποίηση του Κωσταβάρα μίλησε και ο Βαγγέλης Κάσσοσ ο οποίος αναφέρθηκε συνολικά για αυτή κάνοντας λόγο για την ευαισθησία του ποιητή και τον τρόπο που παρουσίασε την ιστορία. Θεωρεί τα ποιήματα του διαμάντια όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και τον ίδιο τον ποιητή έναν από τους σημαντικότερους της γενιάς του.

Η γραφή του κλείνει όλη τη λυπημένη του σοφία, αλλά και την αποφασιστικότητα του δασκάλου, που μας αποκαλύπτει τις παραχαράξεις της ιστορίας και της ανθρώπινης ευαισθησίας του επαναστάτη. Θα άξιζε να παραθέσω όλα τα ποιήματα της συλλογής, για να στηρίξω τα λόγια μου. Γιατί είναι διαμάντια που, σπάνια, βρίσκει κανείς στις αναζητήσεις του. Ένα όμως θέλω να πω τελειώνοντας και ένα προς ένα ζυγιάζοντας τα λόγια μου: ότι ο Θ.Κ στο στερέωμα της μεταπολεμικής ποίησης μας είναι ένας αστέρας πρώτου μεγέθους. Από αυτούς που ανατέλλουν πάντοτε από το ίδιο σημείο και που, με τα χρόνια, όλο και φωτεινότεροι μας φανερώνονται¹¹⁶.

Ο Γιάννης Κουβαράς μιλά για τη σκηνοθεσία του ονείρου της ποιητικής συλλογής *Στο βάθος του χρώματος*. Αναφέρει ότι το όνειρο κυριαρχεί στην συλλογή αυτή και ότι ο ποιητής συχνά επιλέγει τον εξωτερικό χώρο για να αποτυπώσει τις σκηνές του.

Το 12 είναι ο προσφιλής αριθμός του Κωσταβάρα, ίσως σαν το μισό των ραψωδιών, δεδομένου ότι είναι ο πιο ομηροτραφής της γενιάς του μετά τον Παπαδίτσα. Κατοικεί στον δήμο ονείρων· ο ονειροκεντρισμός του έχει ανάλογο προηγούμενο μόνο στον Σολωμό, απ' όπου έλκει πιθανόν την καταγωγή του. Αν και χρόνια έγκλειστος του άστεως, ο ποιητής προτιμά το ανοιχτό σκηνικό του υπαίθριου χώρου. Επιπλέον, ο ιστορικός χρόνος τον οποίο ως τώρα μεταποιούσε, υποχωρεί για να εισβάλει ο αυστηρά ιδιωτικός χρόνος¹¹⁷.

Κριτική στο έργο του έκανε και η Γιάννα Κατσιαμπούρα η οποία μίλησε για τη σιωπή την οποία ο ποιητής προσπαθούσε να αποφύγει στην ποίηση του. Όπως αναφέρει η ίδια ο Κωσταβάρας ήθελε πάντοτε να μιλάει καθώς ένιωθε πως έτσι

¹¹⁵Θανάσης Νιάρχος, «Η κρίση του βιβλίου», *Η λέξη*, τχ. 26, Αύγουστος, 1983, σ. 712.

¹¹⁶Βαγγέλης Κάσσοσ, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

¹¹⁷Γιάννης Κουβαράς, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

μπορούσε να ηρεμήσει ενώ παράλληλα πίστευε πως μόνο μέσω της ποίησης δεν θα ξεχαστούν ποτέ οι αδικοχαμένοι σύντροφοι του καθώς αυτή τους κρατά ζωντανούς στις ψυχές όλων.

Η σιωπή είναι το δεύτερο πράγμα, μετά τη λήθη, που διαπερνά ως φόβος την ποίηση του Θ. Κ.· παλεύει ενάντια της συνεχώς. Μόνο μιλώντας αισθάνεται ότι πιθανόν να βρει την ηρεμία, το κουράγιο να συνεχίσει μετά από μια μάχη που και γι' αυτόν, όπως και για πολλούς άλλους, ήταν χαμένη. Διπλός αγώνας λοιπόν η ποίηση για τον Κ.: να μην ξεχαστούν αυτοί που χάθηκαν, να μη σταματήσει η θύμηση γι' αυτούς που έμειναν. Να τους μνημονεύουν, να τους κρατούν ζωντανούς, αφού η μνήμη αυτή είναι η ίδια τους η ζωή¹¹⁸.

Επιπλέον για την ποίηση του Κωσταβάρα μίλησε και ο Κώστας Βούλγαρης ο οποίος προέβη σε μια συνολική αποτίμηση του έργου του κάνοντας μάλιστα αναφορά για τον όρο που στιγματίσε τον ποιητή, την «ποίηση της ήττας».

Ο Θανάσης Κωσταβάρας σταθμεύει γόνιμα σε τρεις μεγάλες και σημαντικές περιοχές της μεταπολεμικής ποίησης, δηλαδή στην αντιστασιακή, στην ποίηση της ήττας και στην ποίηση της ποιητικής. Το πέρασμα του από κάθε περιοχή συνιστά μια συστηματική διεύρυνση των ορίων της, καθώς εμφανίζεται, ωριμάζει και περνά από τη μία περιοχή στην άλλη με σημαντική χρονική καθυστέρηση. Από το *Γυρισμό* (1962) ως τα *Ιστορήματα* (1985) ο Κ. επιμένει, διευρύνει και επεξεργάζεται τη θεματική του και, κατ' ουσίαν, δημιουργεί νέο έδαφος, όπου η ποίηση της ήττας μπορεί να επανατοποθετηθεί ως η σημαντικότερη εκδοχή της μεταπολεμικής ποίησης. Σ' αυτή την εικοσαετία θα συμβάλει αποφασιστικά στη δημιουργία ενός νέου πλαισίου αναφοράς, όπου μπορούμε, εκ των υστέρων, να εντάξουμε και να αναδείξουμε την όλη περιπέτεια της πολιτικής ποίησης του μεταπολέμου. Ο Κ. προτάσσει το σώμα του ποιητή και το σώμα της ποίησης, προτείνοντας, εν συνόλω, όχι μια «διέξοδο», αλλά μια «λειτουργική» εκδοχή. Αυτή η προσπάθεια του να δώσει συνέχεια στα προηγηθέντα και να υπάρξει μέσα στα επόμενα, είναι το σημείο της ασταθούς ισορροπίας του, είναι η σημερινή «θέση» του. Η «πρόταση» του δε δεν συνιστά διαφυγή από την ποίηση της ήττας, αλλά προσπάθεια υπέρβασης του «περιβάλλοντος» της ήττας¹¹⁹.

Φυσικά κριτική ασκήθηκε και στην ερωτική ποίηση του Κωσταβάρα από τη Μάρω Τριανταφύλλου η οποία αναφέρθηκε στον τρόπο με τον οποίο ο Κωσταβάρας ύμνησε τον έρωτα. Αυτό που τον έκανε να ξεχωρίζει σύμφωνα με εκείνη ήταν ότι δεν ήθελε να εντυπωσιάσει με τις λέξεις του ούτε να προβεί σε ανακοινώσεις μεγαλόστομες. Αυτό που επιδίωξε ήταν να παρουσιάσει με ηρεμία το προσωπικό του

¹¹⁸Γιάννα Κατσιαμπούρα, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68.

¹¹⁹Κώστας Βούλγαρης, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 68

βίωμα καθώς έτσι θα φανεωνόταν η αλήθεια του μεγάλου έρωτα που έτρεφε προς την αγαπημένη του.

Ο Θ.Κ. είναι ένας βαθιά ερωτικός ποιητής. (Αυτή ωστόσο είναι μια διάσταση της ποίησης του πολύ λίγο συζητημένη). Δεν αφήνεται στη ρητορεία του πάθους, στις εύκολες μεγαλόστομες ανακοινώσεις που συχνά φτηναίνουν με την επιτηδευμένη ηδυπάθεια, συντριβή και υποταγή. Δεν κυνηγάει την πρωτοτυπία και την έκπληξη, δεν έλκεται από λεκτικούς εντυπωσιασμούς. Προτιμά να ελέγχει με αυστηρότητα τα εκφραστικά του μέσα, ώστε να μεταδίδει το προσωπικό βίωμα με την ηρεμία και τη σοφία των ανθρώπων που αληθινά έπαθαν, που με σοβαρότητα και ειλικρίνεια έψαξαν την ψυχή και το κορμί τους και τα υποχρέωσαν να μιλήσουν. Ωστόσο αυτά τα στοιχεία δεν τους στερούν την αμεσότητα, δεν εγκλωβίζουν τη συγκίνηση σε γοητευτικούς εγκεφαλισμούς. Η χρήση του ενεστώτα μάλιστα εμπλέκει τον αναγνώστη στην προσωπική περιπέτεια του ποιητή στο διαρκώς ανανεούμενο τώρα¹²⁰.

¹²⁰Μάρω Τριανταφύλλου, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001, σ. 69.

Συμπεράσματα

Η μελέτη της ποίησης του Θανάση Κωσταβάρα αποτέλεσε για εμένα πρόκληση καθώς δεν είχα ασχοληθεί ποτέ ενδελεχώς με αυτή. Η μελέτη του έργου του με έκανε να καταλάβω από νωρίς τη δύναμη που είχε μέσα του και τη θέληση να δημιουργήσει ένα καλύτερο κόσμο. Μάλιστα αυτό περιγράφεται αναλυτικά στις αρχικές του συλλογές όπου ο ποιητής σκιαγραφεί τα όσα έζησε και προσπαθεί να αποτρέψει να γίνουν πάλι τα ίδια λάθη. Μιλά φυσικά για την περίοδο του πολέμου όπου ο ίδιος είχε εξοριστεί στη Μακρόνησο και όπου μαζί με άλλους συντρόφους του έζησαν τη φρίκη της απομόνωσης και των βασανιστηρίων.

Έπειτα αναλύοντας την ερωτική του ποίηση ανακάλυψα πόσο συναισθηματικός ποιητής είναι ενώ παράλληλα με εντυπωσίασε η απέραντη αγάπη και το πάθος προς το πρόσωπο της αγαπημένης του Αγγελικής. Όλα τα ποιήματα του είναι αφιερωμένα σε εκείνη. Μέσα από τα ερωτικά του ποιήματα ο Κωσταβάρας υμνεί τη γυναικεία μορφή με τον πιο όμορφο και αγνό τρόπο γι' αυτό και την τοποθετεί πάντοτε μέσα στη φύση. Η φύση με τα άνθη, τα πουλιά και τα όμορφα χρώματα συνθέτει ένα τοπίο μαγευτικό και συνάμα ονειρικό, αυτό ακριβώς που επιθυμεί ο Κωσταβάρας για την αγαπημένη του.

Τέλος η αναφορά του ποιητή μέσα από το έργο του στην ποίηση αποδεικνύει πόσο πολύ βοηθητικό ήταν γι' αυτόν να γράφει. Μέσα από τα ποιήματα αυτά περιγράφει την τύχη του να είσαι ποιητής παρόλο που ο δρόμος είναι δύσκολος και πολλές φορές κακοτράχαλος. Αναφέρει μέσα σε αυτά τα ποιήματα τις δυσκολίες που περνάει ένας ποιητής και τις θυσίες που πρέπει να κάνει προκειμένου να δημιουργήσει ένα άρτιο ποίημα.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Πηγές

- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Αναζήτηση*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1956.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Αναβίωση*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1957.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Εξοδος*, Αθήνα: Τυπ. Συνεργατική Τυπογράφων, 1957.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Κοντσέρτο για κυκλάμινο και ορχήστρα ωρών*, Αθήνα: Τυπ. Προόδου, 1958.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Ρωμέϊκη σουίτα*, [χ.τ.], [χ.ό.], 1959.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Ο μουγγός τραγουδιστής και συνοπτικός οδηγός '63- '71*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1982.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Ιστορήματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1985.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Τα ερωτικά*, Αθήνα: Ζώδιο, 1986.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Ο φόβος του ακροβάτη*, Αθήνα: Νεφέλη, 1989.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Κήποι στον Παράδεισο*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1990.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Στο βάθος του χρώματος*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Το ημερολόγιο της αυριανής εξορίας*, Αθήνα: Νεφέλη, 1995.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Η μακρινή άγνωστη χώρα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1999.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Οι μεταμορφώσεις των κήπων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003.
- Κωσταβάρας, Θανάσης, *Χαιρετισμοί*, Αθήνα: [χ.ό.], 2006.

Βιβλιογραφία

- Ανδρειωμένος, Γιώργος, *Από τη Στράτευση στην Αμφισβήτηση, Λόγοι και Αντίλογοι την Επιθεώρηση Τέχνης*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2020.
- Ανδρειωμένος, Γιώργος, «Θανάσης Κ. Κωσταβάρας, Οι μεταμορφώσεις των κήπων», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 29, Μάιος - Αύγουστος, 2005.

Ασπρογέρακα, Τζέλα, κ.ά., «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Αργυρίου, Αλέξανδρος, *Η Ελληνική Ποίηση, Ανθολογία- Γραμματολογία*, Αθήνα: Σοκόλη, 2000.

Βούλγαρης, Κώστας, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Βουρνάς, Τάσος, «Η ποίηση της ήττας και η ήττα της κριτικής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 109, Ιανουάριος, 1964, σ. 6-12. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0109/files/assets/basic-html/page-10.html> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

Ζήρας, Αλέξης, «Η οίμωγή της αθωότητας. Ο ελεγειακός κόσμος του Θανάση Κωσταβάρα», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Ιλίνσκαγια Σόνια, *Η μοίρα μιας γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κέδρος, 2004.

Κάσσοσ, Βαγγέλης, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Κατσιαμπούρα, Γιάννα, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Κεφάλας, Ηλίας, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Κουβαράς, Γιάννης, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Κουλουφάκος, Κώστας, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Κρημιιώτη, Πόλυ, «Μέσα στο σπίτι του ποιητή σώζεται πάντα το πρόσωπο του ανθρώπου», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Λεοντάρης, Βύρων, «Η ποίηση της ήττας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 106-107, Οκτώβριος - Νοέμβριος, 1963, σ. 520-524. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0106/files/assets/basic-html/page-154.html> (Προσπελάστηκε: 5/2/2023).

Λειβαδίτης, Τάσος, «Η ποίηση της ήττας. Ένα θέμα για διερεύνηση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 141, Σεπτέμβριος, 1966, σ. 132-136. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0141/files/assets/basic-html/page-6.html#> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

Λυκιαρδόπουλος, Γεράσιμος, «Η ποίηση της ήττας, σύγχρονη αντιστασιακή ποίηση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 113, Μάης, 1964 σ. 459-460. Διαθέσιμο στο: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0113/files/assets/basic-html/page-77.html#> (Προσπελάστηκε: 17/2/2023).

Μαρκόπουλος, Γιώργος, *Εκδρομή στην άλλη γλώσσα. Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Λειβαδίτης, Δούκαρης, Κατσαρός, Κωσταβάρας, Πατρίκιος*, Αθήνα: Ρόπτρον, 1991.

Μαρκόπουλος, Θανάσης, *Ματιές ενόλω II*, Αθήνα: Μελάι, 2017.

Μαρωνίτης, Δ. Ν, *Ποιητική και Πολιτική Ηθική*, Αθήνα: Κέδρος, 1976.

Μέντη, Δώρα, *Μεταπολεμική Πολιτική Ποίηση, Ιδεολογία και Ποιητική*, Αθήνα: Κέδρος, 1995.

Νιάρχος, Θανάσης, «Η κρίση του βιβλίου», *Η λέξη*, τχ. 26, Αύγουστος, 1983.

Παστάκας, Σωτήρης, «Ο Κωσταβάρας μέσα από τις ανθολογίες», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Παυλάκου, Δήμητρα, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Πολίτης, Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, 2015.

Σκαρτσή, Ξένη, *Πρακτικά Εικοστού Έκτου Συμποσίου Ποίησης, Ποίηση και Έρωτας*, Πάτρα: περί τεχνών, 2007.

Τριανταφύλλου, Μάρω, «Αποσπάσματα από κριτικές και συνεντεύξεις (ενδεικτική επιλογή από το αρχείο του “Μανδραγόρα”», *Μανδραγόρας*, τχ. 25, Μάρτιος - Ιούλιος, 2001.

Χουρδάκης, Ι. Νίκος, «Χριστιανικά αρχέτυπα και ήθος σε δύο αριστερούς ποιητές της Α΄ μεταπολεμικής γενιάς: Μιχάλης Κατσαρός (1920-1997)- Θανάσης Κ. Κωσταβάρας (1927- 2007)», *Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία*, Πάτρα: Ε.Α.Π., 2014. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/27017> (προσπελάστηκε: 22/11/2022).

Vitti, Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας, 2003.

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

Αντωνίου, Χρήστος, «Ο Θανάσης Κωσταβάρας και το δράμα του ανώνυμου αγωνιστή», *Περί ου*, 30 Μαρτίου 2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.periou.gr/%CF%87%CF%81-%CE%B4-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%BF-%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%89%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%B1%CF%82-%CE%BA/> (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

Σκαρτσή, Ξένη, «Θανάσης Κωσταβάρας (1927-2007)», Poeticanet, 8 Μαΐου, 2008. Διαθέσιμο στο: https://www.poeticanet.gr/thanasis-kwstabararas-1927-2007-a-87.html?category_id=44 (Προσπελάστηκε: 22/11/2022).

Χουρδάκης, Νίκος, «Ο,τι πολυτιμότερο μπορεί κανένας να θυμάται», *Ποιείν*, 21 Ιανουαρίου, [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: <https://www.poiein.gr/2007/01/21/eaiuoco-eiuoaaunaao-aenaoeoiiss/#comments> (Προσπελάστηκε: 6/4/2023).

Πετροπούλου Μίνα, «Ο ερωτικός Θανάσης Κωσταβάρας», *Η Αυγή*, [χ.χ.]. Διαθέσιμο στο: https://www.avgi.gr/entheta/262941_o-erotikos-thanasis-kostabararas (Προσπελάστηκε: (6/4/2023).

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται ανάλυση της ποίησης του Θανάση Κωσταβάρα. Ο ποιητής γεννήθηκε το 1927 στο Βόλο και από πολύ μικρός εισχώρησε στον ΕΛΑΣ ακολουθώντας τον μεγαλύτερο αδερφό του. Οι πολιτικές του πεποιθήσεις τον έστειλαν εξόριστο στη Μακρόνησο, ένα μέρος που έπαιξε καθοριστικό ρόλο για τη συγγραφή των πρώτων του συλλογών. Μεγάλη συζήτηση έγινε για τον χαρακτηρισμό της ποίησης του ως «ποίηση της ήττας» με τον ίδιο να παίρνει θέση για τον όρο αυτό. Βέβαια ο έρωτας και το πάθος που έτρεφε για την σύζυγο του Αγγελική τον ώθησαν στη συγγραφή των πιο ερωτικών ποιημάτων γι' αυτό και πολλοί κριτικοί του έργου του τον χαρακτήρισαν ως ερωτικό ποιητή. Τέλος και η ίδια η ποίηση τον απασχολούσε ιδιαίτερα καθώς μέσα σε πολλά ποιήματα του αναφέρει τις δυσκολίες που βιώνει ένας ποιητής για τη δημιουργία ενός ποιήματος που όμως τον αποζημιώνουν όταν τελικά προβεί στη δημιουργία του κάνοντας τον να νιώθει πως δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτή.

Λέξεις-κλειδιά: Θανάσης Κωσταβάρας, Βόλος, πρώτη μεταπολεμική γενιά, Μακρόνησος, εξορία, ποίηση της ήττας, έρωτας, φύση, φόβος, ποιητική.

Abstract

This thesis delves into the life and poetic works of Thanasis Kostavaras. Born in 1927 in Volos, the poet joined ELAS at a young age, following in the footsteps of his older brother. His political convictions led to his exile in Makronisos, an experience that played a pivotal role in shaping his early poetry collections. There was significant debate surrounding the classification of his poetry as "poetry of defeat," a label he embraced. Kostavaras' profound love and passion for his wife, Angeliki, inspired him to write some of his most romantic poems, leading many critics to consider him a love poet. Furthermore, the process of writing poetry itself was of particular importance to Kostavaras. He often explored the challenges a poet faces in crafting a poem, as well as the ultimate satisfaction and sense of necessity derived from its creation.

Key-words: Thanasis Kostavaras, Volos, first post-war generation, Makronisos, exile, poetry of defeat, love, nature, fear, poetics.